

U-56/626.
FOLKLÓR ÉS ETNOGRÁFIA

82

TAKÁCS BÉLA

A BALMAZÚJVÁROSI „TESTVÉRI KÖZÖSSÉG” TÖRTÉNETE

Egy paraszt szektamozgalom a századforduló idején

DEBRECEN, 1994

A BALMAZÚJVÁROSI
„TESTVÉRI KÖZÖSSÉG”
TÖRTÉNETE

TAKÁCS BÉLA

A BALMAZÚJVÁROSI „TESTVÉRI KÖZÖSSÉG” TÖRTÉNETE

Egy paraszt szektamozgalom a századforduló idején

DEBRECEN, 1994

FOLKLÓR ÉS ETNOGRÁFIA

82

Oktatási és kutatási kiadvány
Kossuth Lajos Tudományegyetem
Néprajzi Tanszék

Szerkeszti:

UJVÁRY ZOLTÁN

Megjelent az OTKA (1671. sz. pályázat) támogatásával

26h3/199h.

ISBN 963 471 961 9

ISSN 0139-2468

Készült a Debreceni Dózsa Sportegyesület Nyomdaüzemében
Felelős vezető: VARGA ISTVÁN ügyvezető elnök

BEVEZETÉS

Dolgozatunk egy régi, de mégis mindig új problémával, a szekta problémájával foglalkozik. Nem a gyarkorlati teológia szemszögéből nézzük a kérdést, hanem egy részt adunk a magyarországi szekták, illetve a magyarországi református egyház történetéből. Nem összefoglalóan és nem általánosságban beszélünk a szektáról, mert ha ezt akarnánk, akkor a kétezer éves keresztyén egyház megalakulásához kellene visszatérni. Magyar vonatkozásban legalábbis a huszitizmusig. Kétségtelen ez sem lenne felesleges munka, sőt nagyban hozzásegítené bennünket a szektakérdés megoldásához, ugyanis a magyarországi szekták történetét, társadalmi, lélektani, valamint terjedési módját még senki sem tárta fel, írta meg kellő mélységben, kellő távlattal, fontosságához mért hangsúlyozással.

Írtak ugyan róla sokan és sokszor. Valahányszor a szekta búvópatakja a felszínre került, az egyház igyekezett a riasztás munkáját elvégezni, az elavult, vagy az éppen hamarjában készült védőfegyvereket a harcosok kezébe adni. A fő kérdés, a szekta jellemző vonásainak meghatározásán túl mindig az volt, és az ma is: mi a szekta keletkezésének oka?

Ha végignézzük a szekta problémájával foglalkozó elmúlt ötven év irodalmát, minden esetben szinte első he-

lyen az ún. „sivár racionalizmust” ültették a vádlottak padjára. Még azok is akik abban a korban éltek. Beszélnek a történeti egyház keretein belül kielégültni nem tudó vallásos emberről, vagy az illető ember világnézeti fejlettségének silány és alacsony szintjéről. Arról a helytelen gondolkodásról, amikor az erkölcsileg kielégületlen lélek a papot és az egyházat összetéveszti, vagy éppen azonosítja egymással. Másik ok a szektavezérek önérvényesülési vágya, a prédikációk és a vallástanítás meglazulása, az egyházi munkanélküliség és végül a kálvinista papi jelleg elsikkadása. Összefoglalva: a református egyház helytelen karaktere, szelleme és szervezete a kiváltó ok a szekták keletkezésénél.

Ezeket látva és olvasva azt kell megállapítanunk, hogy mindegyik ok rejt magában több-kevesebb igazságmozzanatot, mert mindegyik hozzájárult valamilyen vonatkozásban az egyház eme betegségének a kifejlődéséhez és terjedéséhez. Természetesen a gyógy mód is ehhez alkalmazkodott preventív vagy kuratív formában. Egy fontos tényező volt azonban, amit ötven év alatt – szinte napjainkig – soha sem említettek a szekta terápiában: a társadalmi háttér, a társadalmi rend szerepét a szekta keletkezésének okainál. Legfeljebb annyit állapítottak meg, hogy a szekta főleg a falusi nép körében, az alsóbb néprétegek, a nincstelenek körében terjed a legjobban. Továbbá: a szekta felépéséért nem mindig és nem teljesen a történeti egyház a felelős. Azt azonban, hogy ezen túl még ki, vagy mi a hibás, azt nem tudta, nem akarta, vagy nem merte kimondani az egyház. Ha elnyomásról beszélt, ezalatt csak a szellemi elnyomást, a műveletlenséget értette. Kétségtelen a szellemi sötétség a legalkalmasabb táptalaj a szekta számára, de hogy mennyire fontos tényező a szekta keletke-

zésénél a társadalmi rend, a társadalmi háttér, azt éppen dolgozatunk, a balmazújvárosi tolsztojánus „Testvéri közösség”, a „Szellem vallása” kialakulása és terjedése mutatja megdöbbenő erővel. Nagyszerűen mutat rá e hiányosságra Éliás József egyik cikkében: „Ostoroztuk a szektákat, de a szektásságnak arra a társadalmi hátterére nem gondoltunk, hogy az urak és a gazdagok vezette egyházból menekültek ki a senkik, hogy ők valakik lehessenek. Mert a szektákban lehettek.”¹ Így érthető meg a szektában a lázadás, a tagadás szelleme, amely elválasztja az egyháztagot az úri paptól, az „urak istenétől”. A kisemmizett nép sem a politikai életben, a társadalmi életben mégkevésbé sem juthatott szerephez. A kitesztott ember sóvárgásával kereste a közösséget, azonban ez a vágya mindenütt visszautastásra talált.

Egy lehetőség, egy út volt a múltbeli társadalom alá szorított ember számára: a vallásos élet. Persze nem a történeti egyház keretein belül, hiszen itt sem találta meg a helyét, hanem egy maga alkotta vallásosságban, egy maga képére és hasonlatosságára alkotott isten közösségében. Együtt azokkal, akik ugyanúgy érezték a börtönszerű társadalmi rend vasrácsait maguk körül. Ebben a közösségben, ahol elmenekülhettek a megfogható valóságok világából a megfoghatatlanba, megalkották maguknak a legmegfelelőbb életformát: az őskeresztyén mintájú vagyonszövetséget. Hittek abban, hogy ami akkor jó volt, az jó most is, hittek abban, hogy amit az állam és az egyház nem tudott megtenni, azt megteszik ők, hitték azt, hogy amit ez a társadalom nem adott meg nekik, azt megkeresik és megtalálják maguk. És ez a hit – ha csak

1 Éliás József: A szekta megoldásának keskeny útja. Református Egyház. 1958. 20. szám. 475. p.

rövid ideig is – de erősebb közösségekben tartotta őket, mint az eléggé erővesztett történelmi egyházak.

Ennek a vallásos parasztközösségnek a történetét dolgozzuk fel nagyobb részletességgel, mint ahogyan azt Veres Péter a *Falusi krónika* című művében tette. Ő volt az első, aki a balmazújvárosi „Tolsztojánus testvérekről” írt, aki nem annyira okmányokból, mint inkább a saját emlékezetéből és ma is élő öreg emberek elbeszéléseiből próbálta felidézni az elmerült múltat.² A múlt története mindig érdekes. Különösen akkor, ha időszerű témáról beszélünk. Jelen esetben mindkét kíváncsúnak eleget tehetünk, a téma érdekes: mert ennek a megmozdulásnak nemcsak vallásos hanem kommunisztikus jellege is volt, de a szekta elképzelése mind a két esetben csődbe jutott.

Vallásos-kommunista? Ez a két ideológia mindenképpen kizárja egymást. Mert ha vallásos, akkor nem lehet kommunista és viszont! A „testvéreknél”, vagy az „elvtársaknál” ez a kettő azonban nagyon jól megfér egymás mellett. Az már más kérdés, hogy a „Testvéri közösség” mennyiben volt kommunista, illetve vallásos? Erre éppen dolgozatunkban igyekszünk feleletet adni.

A szekta jellegének kettős volta magyarázza kutatásunk kettős irányát: egyrészt a kor társadalmának, agrárszocialista mozgalmainak megismerését, értékelését – másrészt pedig a magyarországi református egyház története közelmúlt szakaszának ismertetését kell célul kitűznünk. Szükséges ez azért, hogy meglássuk: honnan és hogyan indult el egy – itt e világban helyét nem lelő – embercsoport istenországa földi megvalósítása felé.

2 Veres Péter: *Falusi krónika*. Bp. 1941. 5. p.

TÁRSADALMI ÉS EGYHÁZI HELYZET A SZÁZADFORDULÓ IDEJÉN

A magyar parasztság történetében a XIX. század vége és a XX. század eleje a forradalmi szervezkedések, az ún. „agrárszocialista mozgalmak” jegyében telt el. A szervezkedések a 80-as évek folyamán krónikussá váló agrárválság következtében jöttek létre. A gabonaárak esése, a mezőgazdasági gépek egyre nagyobb térhódítása nehéz helyzetbe hozta a mezőgazdasági munkásosztályt. Mindehhez hozzájárultak a 80-as évek második felében megszűnő nagyarányú vasútépítési és vízszabályozási munkák, melyek eddig a mezőgazdasági munkaerőfelesleg jelentékeny részének megélhetést adtak. A birtokososztály a mezőgazdasági válság minden terhét a szegényparasztságra akarta hárítani, a munkabérek, az aratórészt csökkenésével igyekezett szabadulni szorult helyzetéből. Ilyen körülmények között szinte magától értetődő, hogy a szocializmus eszméje egyre nagyobb tért hódított az alföldi kubikusok, aratómunkások körében. A szociáldemokrata párt alakuló kongresszusán 1890-ben már ott találjuk a földmunkások képviselőit is. Ugyanekkor kapcsolódnak be a szervezkedési mozgalomba a mezőgazdasági munkások. Ők is meg akarták ünnepelni május 1-jét, a kormány tiltó

rendelkezése ellenére. Ennek következtében a „Vihar-sarok”-ban, Orosházán és Békéscsabán fegyveres összetűzésre került sor a tömeg és a kivezenyelt katonaság között, melynek számos halottja és igen sok sebesültje volt. A vérengzés azonban csak olaj volt a tűzre. Mint ahogyan Orosházán, úgy az Alföld más helyein fellángoló tüntetések sem voltak valami ártatlan felvonulások, hanem véres összetűzések. Betört ajtóju és ablakú szolgabírói hivatalok, összetört testű, átszúrt vagy keresztüllőtt emberek holtteste tanúskodnak arról, sokkal komolyabb, véresebb valóságról volt szó. Az emberibb élethez való jog, az ínség és a nyomor adott hihetetlen erőt, bátorságot annak a szegényparaszt tömegnek, amely csendőrsortűz, ostromállapot és börtön ellenére is folytatta a harcot. A mozgalmat ugyanis nem lehetett egyik napról a másikra elfojtani. Hol itt, hol ott lobbant fel a hamu alatt izzó parázs. Hiába börtönözték be százával az embereket, hiába növelték a csendőrség számát, a tömeget nem lehetett megfélemlíteni. Legtöbbször csak a kivezenyelt katonaság túlerejével szemben hátrált meg a mindenre kész parasztság.

Az agrárszocialista mozgalmak a munkásmozgalom megerősödésének hatására keletkeztek, annak harci módszereit vették át. Az időközben fellépő aratósztrájkok mutatták meg a legszembetűnőbb módon az ipari munkásság hatásának eredményét. Az agrárszocialista mozgalmak az 1897-es nagy aratósztrájkban érték el csúcspontjukat.

És mégis e hősi küzdelem minden jelentősebb eredmény nélkül végződött. Ennek okát abban kell látunk, hogy bár a két munkásosztály hatással volt egymásra, azonban a két társadalmi osztály külön vívta

harcát az elnyomás ellen. Nem volt meg az az összekötő kapocs, amely a munkásság és a parasztság harcát sikerre vitte volna. Erre volt ugyan hivatva a magyarországi szociáldemokrata párt, amely célul tűzte ki a dolgozók életszínvonalának emeléséért, politikai jogaiért való harcot, azonban e feladatot a párt programja nem tudta végrehajtani. Így a magyar munkásság és parasztság forradalmi vezető nélkül küzdött a burzsoázia és a birtokos osztály ellen. Egyedüli érdeme a szociáldemokrata pártnak az volt, hogy hozzálátott a szakszervezetek kiépítéséhez, a munkásmozgalmat önálló tömegmozgalomná fejlesztette. E mindezen hasznos kezdeményezés mellett az agrárszocialista szegény-paraszt mozgalmat nem tudta összekapcsolni a munkásosztály harcával, elhanyagolta a parasztsággal való szövetséget. Fokozatosan visszavonult a mezőgazdasági munkások és szegényparaszti tömegek szervezésétől és vezetésétől. *„A szociáldemokrata párt jobboldali vezetősége megrettenve a kilencvenes évek elején lezajlott földmunkás mozgalmaktól, még a mezőgazdasági munkásság legharcosabb rétegét is ellökte magától azzal, hogy ezek szervezését elhanyagolta s a feudális maradványok elleni támadást mérsékelni igyekezett”.*³ A párt a földosztásról hallani sem akart, a forradalom elkerülése érdekében „lépésről lépésre” akart haladni, ezért elítélte a parasztmozgalmak politikai harcát, a földosztás követelését. A szociáldemokrata párt magatartása szükségképpen szakadáshoz vezetett a párt haladó és opportunisták szárnya között.

3 Simon Péter: A századforduló földmunkás és szegényparaszt mozgalmi. 1891–1907. Bp. 1963. 260. p.

1895 őszén az alföldi szociáldemokrata szervezetek a mezőgazdasági munkások és szegényparasztok országos kongresszusának tervét vetették fel. A szociáldemokrata párt vezetősége azonban nem támogatta a kérést, ennek következtében a szegényparaszság és a földmunkásság nagy tömegei elszakadtak a párttól. Várkonyi István vezetésével Független Szocialista Párt néven új pártot alakítottak, mely a földosztályt vette programjába. A szakadás még jobban szétforgácsolta a mozgalom erejét, a munkásságtól elszakadt szegényparaszság nem érhetett el tartós eredményeket, sőt az 1897-es aratósztrájk leverése után a kormányzat az ún. rabszolgatörvényben megfosztotta a mezőgazdasági munkásokat sztrájkjoguktól. A Bánffy korszak alatt az egyre fokozódó elnyomás a földmunkás- és szegényparaszt mozgalmak időleges visszaesését eredményezte.

Ezek a mozgalmak az egyház életében is éreztették hatásukat. Nem olyan értelemben, mintha az egyház a hívek mellé állt volna, hanem éppen ellenkezőleg, mert nem tartott a néppel, a nép elfordult tőle. Üres templomokról, a hitélet elsekélyesedéséről, az áldozatkészség csökkenéséről panaszkodnak a korabeli egyházi lapok. Sajnálkozások, szomorkodó megállapításokat, de a bajokon segíteni nem akaró tétlenséget látunk az egyház életében. Ha volt is valami mozgás, ez úgyszólván csak az egyházpolitikai vitákban, a zsinati törvények végrehajtásában, az állam és egyház közötti viszony rendezésében mutatkozott meg. A polgári házasság, az állami anyakönyvvezetés, a felekezetenküliség lehetősége, a reverzálisadás megengedése foglalkoztatta az egyházi közvéleményt, teljesen háttérbe szorítva a gyülekezeti élet szorongató kérdéseit. Pedig a gyülekezet,

mely túlnyomórészt parasztokból, földművesekből, munkásokból és iparosokból állt, tanácsot, útmutatást várt az egyháztól. Találunk ugyan ilyen megjegyzést: „*Ismeretes azon sajnálatos tapasztalati tény, hogy hitveink nagy része a megélhetés gondjainak nyomasztó terhét vonszolja maga után...*” Szerencsére volt az egyházban némi igyekezet, mely azt célozta, hogyan lehetne az egyházi élet bajain segíteni. A sokféle javaslattevő között azonban csak elvétve találunk olyan lelkipásztort, aki a szociális kérdést elő merte venni, aki a parasztság küzdelme mellett rokonszenves megnyilatkozást tett. Jánosi Zoltán debreceni református lelkipásztor a kilencvenes évek végén bátor hangon hirdeti a szószékről: „...*Ti azt kérdezitek, mivel gyógyítsuk meg a társadalmat? Én erre a kérdésre válaszolok: benne van-e Krisztus a társadalomban? Vagy bele akarjátok-e vinni? Ha igen: megvan a keresett gyógyszer, ha nem, hiába kerestek, hiába kutattok sírva... A szegény népnek módjában áll meghalni a hazáért, de nincs joga megélni e hazában... A nagybirtokrendszer előbb koldusbotot, aztán vándorbotot adott a földműves nép kezébe...*”⁴ Jánosi Zoltán elszántan küzdött az elnyomott nép igazságáért, igehirdetéseit, írásait szociális tartalommal töltötte meg. Bár beszédeiben és állásfoglalásaiban nem volt mentes a tévedésektől és magán hordozta kora és társadalma tévedéseit, azonban meg tudta látni a tiszta igazságot és azt szenvedé-

4 Jánosi Zoltán 1902–1921-ig debreceni lelkipásztor volt. Közben 1918-ban Károlyi párti programmal országgyűlési képviselő, 1918 novemberében pedig a Károlyi kormány belügyi államtitkára. A Tanácsköztársaság alatt Debrecenben a Közal-kalmazottak Szakszervezetének főtítkára. 1942-ig, haláláig Füzesgyarmaton volt lelkész. Vö. Református Egyház. 1952. 20. szám. 4. p., 21., szám 17. p.

lyesen tudta képviselni. Szeberényi Lajos békéscsabai evangélikus lelkész szintén észreveszi az idők jeleit: „A lelkészeknek a szociális helyzetre is ki kell terjeszteni a figyelmüket... Gazdasági viszonyaink átalakulóban vannak. A tőke kizárólagos uralmának súlya hazánk több vidékén sanyarú helyzetbe hozza a kizárólagosan arcának veritékéből élő népet. Legyen az egyház a szegények védője, támasza. Egyházi adózásunk kérdése nincs tisztázva: legtöbb helyen aránytalanul a szegények vannak megadóztatva. Vannak egyházak, ahol a szegények ugyanolyan egyházi adót fizetnek, mint a gazdagok...”⁵

A hivatalos egyház azonban hallgatott a szociális kérdésekről. De hogyan is szólhatott volna, amikor az egyház világi vezetői a felső tízezer, a nagybirtokos osztály tagjaiból kerültek ki. Az egyetemes konvent világi elnöke, egyúttal az erdélyi egyházkerület főgondnoka az a Bánffy Dezső volt, aki miniszterelnöksége alatt a jogaiért küzdő munkások, parasztok, nemzetiségek embertelen elnyomásával végsőig fokozta a társadalmi feszültséget. Dunántúlon Tisza Kálmán, Tiszáninnen báró Vay Béla, Tiszántúlon gróf Dégenfeld József, Dunamelléken Szilágyi Dezső voltak az egyház világi vezetői. A felsoroltak közül három korábban miniszter volt, a másik kettő pedig – szintén korábban – főispán, ami elképzelhetővé teszi a hivatalos egyház állásfoglalását az akkori kormánnyal, magatartását a parasztság megmozdulásaival szemben.

Ilyen világi vezetők mellett az egyház semmiképpen nem adhatta meg a nincstelen tömegek számára azt a

5 Szeberényi Lajos: Nazarenizmus. Bp. 1888. 86. p.

biztatást és erősítést, amit a Magyarországi Református Egyház lelkipásztorai a reformáció századában, a török uralom alatt, a Rákóczi-féle szabadságharcban, vagy az 1848-as szabadságharcban megadtak. Sajnálkoztak ugyan a parasztság nyomorúságos helyzetén, anélkül, hogy a XVI–XVII. század ismert nagy igehirdetőihez hasonlóan rámutattak volna a társadalmi bajok okaira és okozóira. Ha beszéltek is néha, téves volt a meglátásuk, következtetésük. Zsigmond Sándor hajdúvidéki esperes például így ír egyik jelentésében: „...a gőz és villám erejét felhasználó emberi tudás, tartózkodó álláspontjából kimozdította a föld egyszerű népeit. Bizony az az erő, mely a messze távolságot legyőzte: a gőz, elhozta mihozzánk a czifra külsőt. Levettette népünkkel egyszerű viseletét, felvettette a tetszetőst, a czifrát, mely pénzért drága rongy csupán, de amely megnehezítette rá nézve a megélhetést is. Fiaink felöltik a mancheszter nadrágot, leányaink a vasas derékszorttót s fejükön drága selyem kendővel, kezükben drága, de értéktelen napernyővel lebegnek el az utcán...”⁶

Az egyre fejlődő ipar, a „gőz és villám” kétségtelenül változást hozott a magyar agrárállam életébe. Azonban a fejlődő kapitalizmus a vasútépítésekkel, folyam szabályozásokkal nagyon sok nincstelen parasztnak munkalehetőséget adott. De amint már említettük is, ezek a munkák a nyolcvanas évek végére befejeződtek, a kubikosok most már az egyébként is óriási méretű munkanélküliek számát szaporították. Semmiképpen

6 Zsigmond Sándor: Esperesi jelentés. Alsószabolcs-Hajdúvidéki ev. ref. egyházmegye jegyzőkönyve. 1901. aug. 28. 4. p., 1902. aug. 27. 4. p.

nem tartoztak tehát azok közé, akik „felöltötték a mancheszter nadrágot”, – örültek ha a mindennapi kenyeret meg tudták szerezni. A földnélküli napszámos paraszt feleségének sem igen jutott „cifra selyem kendőre”, hiszen a férje egy esztendőben 139 forint körül keresett, amiből a családját is el kellett tartania. (Megjegyezzük, hogy egy négytagú munkáscalád minimális évi szükséglete 260 forint volt.) A 12/15-öd részért arató parasztlány sem vehette meg a nap heve ellen a „drága, de értéktelen napernyőt”, – a derekát pedig nem a „mieder”, hanem az éhség szorította össze.

Az egyház a szociális kérdésekhez való tartózkodó magatartásának csakhamar meglettek a kellemetlen következményei. Megjelentek rajta a betegség csalhatatlan jelei: a szekták. A nazarénusok az Alföld azon részén értek el jelentős sikereket, ahol az elnyomás, a szegénység a legnagyobb volt. Az akkor még több-kevesebb joggal szektának tartott baptista felekezet, a Jehova tanúi ott tudtak gyökeret verni, tovább terjedni, ahol a református gyülekezeti tagot semmi sem tudta hozzákötni régi egyházához. Mindezekén túl az egyházellenesség is mindig nagyobb méreteket öltött. Megmutatkozott ez abban, hogy egyes falvakban a szegényparasztok és mezőgazdasági munkások tömegével léptek ki az egyházból és felekezetnélkülivé lettek. Várkonyi lapja a „Földművelő” egymás után közli az egyházellenes cikkeket. *„Istentagadók vagyunk, mint mondják – írja Békési Imre szentesi kubikos –, én úgy érzem még mindig nem vagyok az. Imádságos voltam egész életemben, talán azért vagyok istentagadó, mert nem hiszek azoknak a reverendás és csuhás alakoknak, akik hazugsággal akarják félrevezetni a népet. Azért mert*

nem hiszem, amit hirdetnek, amit ők maguk sem hisznek, még nem vagyok istentagadó. Hirdetik: boldogok a szegények, mert ők bírják a földet! Igaz, bírjuk a földet, de csak kubikon, s az a fő, hogy mikor ezt a boldogságot élvezzük, egy papot sem látunk magunk körül. Hiszen ha a szegénységen állna a boldogság, akkor mi nem volnánk itt. De én nem láttam a papot, aki ezt a tanítást követte volna. Éljen a világot megváltó szocializmus.”

A Független Szocialista Párt külön „szocialista miatyánkot” szerkesztett, mely a következőképpen hangzott: „Miatyánk, ki legyen elnök személyében, szenteltessék meg személyed a nép iránt táplált odaadás és becsület által; Szocializmus, jöjjön el a te akaratod, úgy hozzánk, mint az egész világhoz; Nép, legyen meg a te akaratod, hogy az adóterhek kevésbítése által kenyérkerestünk és megélhetéstünk megkönnyébbítve legyen; Oh nép, szabadítsd meg magadat az emberi jogok közös elnyomóitól, de ne bocsásd meg nekik vétkeiket, a zsarnokoknak, mert méltán érdemlik meg büntetésüket, melyet magukra vontak a jog és egyenlőség elnyomása által. Pénz, ne vigy közülünk senkit kísértetbe, mert általad sokan eladják elveiket, és a nép elnyomói mellé, rabszolgául szegődnek; A tudományok világa világosítsa meg a mi elméinket, ezen szent ügy keresztülvitelére. Ámen.”⁷

A miatyánk paródiák különféle változatokban gyakran keletkeztek az idők folyamán, éppen ezért különösebb jelentőséget nem tulajdonítunk neki, mindenesetre egyik megnyilatkozása volt a divatszerű egyházellenességnek. Hasonlóképpen ide sorolhatók

⁷ Simon Péter: A századforduló földmunkás és szegényparaszt mozgalmi. 158. p.

azok az egyes népdalok dallamára írt, ismeretlen szerzőktől származó nóták. A következő dalt a „Száz a libám dallamára” kellett énekelni:

*„Nem vagyok én zsarnok pap,
Sem stréber gazdag.
Én vagyok egy szegény árva szocialista,
Nincs szükségem papra, sem ekkléziára,
Nem is vagyok nem is leszek soha tagja.
Mert feneketlen a zsarnok papok zsákja,
Nem tudja betölteni a szocialista,
Nincsen pénze, nem fizetnek munkájáért,
Ő sem fizet zsarnok papnak hazugságért.”*

Bár e nóták alkalmoszerűek és meglehetősen tiszavirág életűek voltak, azonban mint kuriózumok jellemzőek a századforduló egyházi életére. Bizonyítják azt az elvet, „*hogy ahol és amikor az egyház eltér a Szenttrástól és megkövesedve összenő a fennálló társadalmi és gazdasági rendszerrel, a hívek elfordulnak tőle*”, sőt ellenséget látnak benne. Micsoda végtelen elkeseredés, reménytelenség és tagadás kellett ahhoz, hogy az ún. „szocialista” ember a papban lássa a zsarnokot, abban a papban, aki ugyanúgy szenvedte a gazdasági válság minden terhét, a maga bőréen érezte a hívei szegénységét. Ha bepillantunk a magyarországi református egyház anyagi vonatkozású ügyeibe, lehetetlen meg nem látnunk azt a sokirányú igyekezetet, mellyel az egyház a zilált pénzügyi helyzetét rendezni próbálta. Még egy

néhány évtizeddel ezelőtt ilyen megnyilatkozásokat olvashatunk egyházi lapjainkban: „*Léteznek olyan egyházak, melyekben a lelkész fizetése csekélyebb egy alföldi kisbéres bérénel, s így a szent ige hirdetője, szegény családjával vallásunk martyrja*”.⁹ Az 1881-es alkotmányozó debreceni zsinat egyik legnagyobb eredménye a Közalap, igyekezett javítani a helyzeten, de itt is jellemző, hogy alig kezdte meg működését a Közalap, máris 375 kérvény érkezett be az Egyetemes Konventhez, 141 148 Ft összegű segély igénnyel. Tíz év alatt több mint egy millió forintot osztott ki a Közalap a szűkös anyagi helyzetben lévő lelkészek számára.¹⁰

Ez persze nem jelenti azt, hogy nem voltak jómódú lelkészek, hiszen a több-kevesebb egyházi birtok sok helyen biztosította a lelkészek anyagi helyzetét. Ha azonban összehasonlítjuk a római katolikus egyház óriási birtokaival, latifundiumaival a református egyház kis terjedelmű ún. „parochiális földjeit”, akkor mindjárt másképpen ítéljük meg a helyzetet. Azon nincs mit csodálkoznunk, hogy a teljesen nincstelen és éhbérért dolgozó paraszt általánosít, nem tesz különbséget pap és pap között, egyház és egyház között, ő csak egyrésről a „nadrágos embert”, a nagybirtokot, a jómódot, a biztos megélhetést, másrésről a maga egy-két holdját látta, nyomorát, bizonytalanságát, saját sorsának tarthatatlanságát érezte.

Azt már láttuk, hogy a parasztság magárahagyottságában az egyházban nem találta meg a pártfogót, ezért

9 Beszéljünk anyagi dolgokról. Prot. Egyházi és Iskolai Lap. 1858. 398. p.

10 A magyar orsz. ref. egyházi közalap végrehajtó bizottságának jelentése. Bp. 1892.

kilépett belőle. Egyre nagyobb érdeklődéssel fordult a „szocializmus”, a szociáldemokrata párt felé, melynek programjában sorsának jobbrafordulását remélte, de itt is csalódnia kellett, mert a párt programját a magatartása nem igazolta. A hangzatos szólamok és ígéretek nem elégítették ki az élet sok nyomasztó terhétől, a kenyér gondjától szabadulni igyekvő agrárproletárt. Ennek következtében sok helyen, így Balmazújvároson is a becsapott és sorsára hagyott embercsoport a pártból is kilépett, hogy minden erejével és hitével, reménységével a szekta útjára lépjen.

BALMAZÚJVÁROS AZ AGRÁRSZOCIALISTA MOZGALMAKBAN

Talán nem volt még egy olyan falu a századforduló Magyarországon, mely annyira érezte volna a nagybirtok mindent elsorvasztó hatását, az agrárválság minden következményét, a feudális és kapitalista társadalmi rend minden súlyát, mint Balmazújváros. A lakosságáról azt írta 1911-ben egy szociológus: *„Népe, színmagyar, hajdani szabad hajdúk és sváb telepések kereszteződésének testileg, szellemileg egészséges ivadéka. Benne van a magyar meg a német fajtának a jó tulajdonsága. Munkás, erős, szorgalmas és takarékos. Amellett értelmes és körülbelül a legkultúrképesebb népe ennek az országnak. Valósággal falja a könyveket és áhítozik a betű után, és módfelett tanulékony, rendkívül érdeklődik még a tudományos kérdések iránt is. És ez a nép koplal...”*¹¹

A cikkíró azonban nemcsak a tények megállapításáig jutott el, hanem ezen túl azt is kijelenti: *„Ínségének egy oka van: a latifundium”*. Elég csak egy pillantást vetnünk Balmazújváros határának térképére, azonnal meglátjuk a fenti megállapítás igazságát. A falu összes terü-

11 *Fényes Samu*: A balmazújvárosi nép ínségének okai. Huszadik Század. 1911. 12. évf. 12. szám. 537. p.

lete 45 ezer hold, ebből 38 400 hold a Semsey grófi családé volt, a Fáy, illetve Steinfeld család ezer holdon gazdálkodott, 603 holdon a község fekszik. A falu lakosságának, mely a XIX. század elején már 12 ezer, a századforduló idején 17 ezer lelket számlált, kétezer jobb minőségű szántóföld és háromezer hold rossz legelő jutott. Márpedig az újvárosi parasztban is benne van a földszeretet, azonban ezt a vágyát bárhol, de Újvároson aligha tudta kielégíteni. Hetven évig folyt a per a gróf és a falu között a földért, minden jelentősebb eredmény nélkül. A föld érintetlenül a grófé maradt. 1895-ben annyit tudtak elérni az újvárosiak, hogy Semseytől 335 személynek sikerült összesen 828 hold földet bérebevenni. Emellett az elenyésző szám mellett ott volt a cselédek és napszámosok, földmunkások, kubikosok, részesaratók földéhes tömege. A falu 90%-a ezekből állt. Munkalehetőséget csak az uradalomban mint cseléd, részesarató, vagy mint napszámos kaphatott. A kubikosok, amíg volt munka, az ország legmesszebb vidékére is elmentek.

A nép tehát úgy élt a nagybirtok árnyékában, ahogy tudott. Igen, ahogy tudott, csodálatos szívóssággal, amit még a kegyetlen külső körülmények sem tudtak elsorvasztani. A századforduló idején azonban egyre nehezebb évek következtek. A munkaerőfelesleg, a munkanélküliség, a túlnépesedés egyre nagyobb mértékben éreztette hatását Balmazújvároson. Valami különös mozgolódás, forrongás a felgyülemlett és visszafojtott erők robbanáselőtti feszültsége volt érezhető az újvárosi nép körében. Ide is eljutott a Viharsarok forradalmi megmozdulásának híre, egyelőre azonban még nem volt meg a kiváltó ok a lázadásra. Alapjában véve egy jelentéktelennek mondható esemény indította meg Balmazúj-

városon a harcot, mely az ország más részein fellobbanó mozgalmakhoz hasonlóan a csendőrséggel, a szolgabíróval, az egész állami apparátussal szemben évekig tartott.

Veres Péter nagyszerűen írja le a Falusi krónikában a lázadás kitörését és a mozgalom megszületését. Az emberpiacon a munka minden reménye nélkül álldogáló ideges tömegnek elég volt annyi, hogy egyik társukat a csendőrök letaszítsák a járdáról. Mint a megbolygatott darázsfészek, olyanná vált a községháza előtti tér, a csendőrök alig tudtak bemenekülni az épületbe. És mivel az emberek továbbra is fenyegetően viselkedtek, az ismert módszer szerint, belelőttek a tömegbe. Egy ember holtan maradt az üressé vált téren. Ezután a szokásos nyomozás, sokak számára a vallatás és a börtön következett. Természetesen a terror nem maradt ellenhatást nélkül. Az 1897-es nagy országos aratósztrájkban az újvárosiak is részt vettek. Ez ugyan nem hozta zavarba a helybeli grófi uradalmat, mert a következő évben a Felvidékről szerződtettek aratókat. Így az újvárosiak munka nélkül maradtak. Később a kényszer csak rávitte az éhező népet, hogy a régi rend szerint 15/16-od részéért aratást vállaljanak.

A forradalmi megmozdulással egyidőben kezdetét veszi Balmazújvároson is a párt és szakszervezet kiépítése. A párt alatt a Várkonyi-féle Független Szocialista Pártot értjük, melynek programjában egyik főpont a földosztás követelése volt. A szociáldemokrata párt elveit azért nem tudták megérteni az újvárosi parasztok, mert bár a program az úri osztály, a nagybirtok ellen irányult, de elítélte a földosztás követelését. De hogy mit akart helyette, azt nem látta tisztán, nem értette a földmunkás ember. Nekik egyszerűen föld kellett, az a párt kellett, mely ezt ígérte neki. Ezért egyre nagyobb érdek-

lődéssel fordultak a Várkonyi pártja és lapja a Földművelő felé. Volt ugyan a faluban 48-as párt is, ez azonban elszigetelődött, csak a jobb módú gazdák és velük tartó fuvaros nép és a hagyomány tartotta össze. Az életét, a haladást a szocialista párt képviselte, szocialistának lenni dicsőség volt. A párt vezetői mind értelmes parasztemberek voltak: Pokrócz Ferenc, a két Tar Sándor, Eszenyi Lajos, Sebők Dániel, Takács Bálint. Gyűléseket a kezdeti időben hol itt, hol ott tartottak. Nem volt állandó helyük, hiába béreltek párthelyiséget, a csendőrség mindig szétzavarta őket, a Földművelő szárait elkozták, állandó zaklatás, házkutatás volt a sorsuk. Mindezek ellenére a párt tagjai nem veszítették el türelmüket, sőt a tagság még jobban összekovácsolódott.

A levéltári adatok azt mutatják, hogy a Hajdúvidék szocialista mozgalmainak Balmazújváros volt a közép-pontja. A megye egyéb falvaiból, ahol volt valami mozgólódás csak negyedévenként küldött a csendőrség tájékoztatást a debreceni alispáni hivatalnak, ezzel szemben az újvárosi helyzetről minden hónapban pontosan beérkezett a „Szociális mozgalmakról” bizalmas jelentés.¹²

A mozgalom egyik elmaradhatatlan velejárója, az egyházellenesség is megmutatkozott Balmazújvároson. Aki belépett a pártba, szinte egyidőben kilépett az egyházból. Törvény biztosította a felekezetenkívüliség lehetőségét, és ezzel a lehetőséggel igyekeztek élni. A Földművelő, valamint a Népszava egész hasábokon oktatta olvasóit – Balmazújvároson elég nagy sikerrel – az egyházból való kilépés jogára és módjára. A faluban ek-

12 Erről sajnos csak az iktatókönyvek tanúskodnak, mert a vonatkozó iratokat a Horthy korszak alatt mind kiselejtezték. Így ez a történészek számára felbecsülhetetlen kincseshánya megsemmisült.

kor a református egyház két részre: magyar és német egyházzészre oszlott. Az előbbiben 11 556 lélek Illyés Endre lelkipásztor, az utóbbiban 5 124 lélek Hoffman Dávid vezetése alá tartozott. Az egyházellenességet nagyban elősegítette az egyházi adózás rendezetlensége. Az adókulcs a magyar egyházban, mivel az nagy volt csak 3 forint, a német egyházban azonban egy véka búza és 1 forint 25 krajcár volt. Ezenkívül még nekik külön iskolaadót is kellett fizetni, minden iskolaköteles gyermek után 1 véka búzát és 1 forint 20 krajcárt. Ennyit kellett volna, de nem fizették. Bizonyítja ezt Hoffman Dávidnak a hajdúvidéki espereshez küldött jelentése: *„Az egyházi és iskolai adó, vagy párbér és tandíj beszédésével megbízott egyházfi azon panaszos jelentése alapján, hogy a hátralékosok éppen semmit sem akarnak fizetni, a folyó évi kivetésből pedig édes keveset vehet be, mert az egyháztagok fizetés helyett azzal utastják el, hogy amíg a felekezetnélküliek nem fizetnek, addig ők sem fizetnek, a felekezetnélküliek pedig csak akkorra ígérnek a fizetést, ha a nap nyugatról fog feljönni, – a presbitérium az 1900. év végéig fenntaradt párbér és tandíjhátralékok kimutatásának beküldése mellett méltóztassék nagys. kir. tanácsos alispán urat felkérni, hogy a végrehajtást szíveskedjék elrendelni... mert a nép a felekezetnélküliek példáját követve egyházi adót fizetni nem akar és nem fog...”*¹³

A magyar egyház korántsem volt ilyen kényszerhelyzetben, mert nemcsak lélekszám, hanem anyagi tekintetben is sokkal jobban állt. Hetvenhat és fél hold földjével szemben a német egyháznak csak negyvennégy holdja volt. Ezenkívül a magyar egyház rendelkezett egy

13 Hoffman Dávid jelentése Zsigmond Sándor esperesnek. 1901. júl. 8. Alsószabolcs-Hajdúvidéki ref. egyházmegye Levéltára. Hajdúböszörmény

még 1874-ben hagyományozott 141 hold Tar-Harangi alapítvánnyal, melyből az örökhatóság rendelkezése szerint szegénysorsú fiúgyermek számára egy iskolát kellett fenntartani, egy tanítót fizetni, továbbá ugyancsak a végrendelezők meghagyása szerint 120 fiúgyermek kapott évente egy öltöny ruhát és egy-egy pár csizmát.¹⁴

Minden bizonnyal, ha nem is lett volna baj a német egyházzal az adóval, akkor is lettek volna felekezeti külsőségek, ez mindenesetre jó ürügy volt a kilépésre. Tény azonban, hogy a német egyházzal indult meg a folyamat, amely később a magyar részre is áttért. Erről a magyar egyház rész jegyzőkönyve ezeket írja: *„Elnök jelenti, hogy a német egyháznál keletkezett felekezeti külsőségi mozgalom kezd egyházunkban is áttérni, amennyiben néhány családfő nála már jelentkezett és kijelentette, hogy az egyházból kilép. Jelenti továbbá elnök, hogy ő az első jelentkezés alkalmával igyekezett kilépni szándékozókra visszatartani, gondolkodásuk helytelen volta felől felvilágosítani, de célt nem ért...”* Györfi István presbiter azt javasolta, hogy a kilépőket hívassa meg a presbitérium és kérdezzék ki, mi indította őket a kilépésre.¹⁵ A javaslat értelmes volt, azonban a kilépetteknek eszük ágában sem volt megjelenni, sőt sokan még a kilépéssel járó hivatalos szabályokat is mellőzték, (kétszeri jelentkezés két tanúval, a kilépés jelentése írásban a főszolgabíróknál stb.). Egyszerűen megtagadtak minden kapcsolatot az egyházzal, a pappal. Nem fizettek adót, nem

14 Komáromy Gábor balmazújvárosi ref. lelkész szíves közlése.

15 A balmazújvárosi ref. egyház (magyar) jegyzőkönyve. 1900. december 30. 4. pont. A német egyház iratait nem tudtuk átnézni, mert az egész levéltár a II. világháborúban elpusztult.

jártak templomba, nem vették igénybe az egyház szolgálatait. Pontos számot éppen ezért nem adhatunk a felekezetenküliek számáról. Veres Péter 150 családot említ, az esperesi jelentésekben 80–120 körül mozog a számuk, a Debrecen című napilap pedig mindössze 34 családról tudósít.¹⁶

Veres Péter arról is ír, hogy akik az egyházból ki akartak lépni, azokat a csendőrök látogatták napról napra. Amikor a papnál megjelentek, csendőrök állottak az ajtóban. Sokan emiatt visszariadtak, de voltak engesztelhetetlenek, akik csak azért is kiléptek. Nekik nem kellett olyan egyház, amelyik csendőrökkel akarja híveit benntartani az akolban.¹⁷ Ha szó szerint értelmezzük Veres Péter sorait, ez azt jelenti, hogy az újvárosi csendőrség egész éven át állandó őrszolgálatot tartott a református parókiákon. Ezt kell gondolnunk, mert a kilépők sohasem jelentették előre a csendőrőrsön, hogy szándékukkal a paphoz készülnek.

Egyébként balmazújvárosi kutatásaink alkalmával erre a kérdésre – sok más fontos kérdés mellett –, különös gonddal igyekeztünk fényt deríteni. A 84 éves, de még testileg-szellemileg egészséges Tar Sándor, az agrárszocialista mozgalom egyik vezére tagadta, hogy a református lelkészek igénybe vették volna a csendőrség segítségét. Véleményét objektívnek vehetjük, mert ő is a kilépők között volt, még ma is ateista. Hasonlóképpen nyilatkozott a 73 éves özv. Csákó Istvánné, Nagy Juliánna. Feltételezzük, hogy az újvárosi lelképásztorok tisztában voltak azzal a Csikesz Sándor által később kifejtett elvvel, mely szerint: *„Örökre eltévesztette feladatát az a*

16 Debrecen. 1900. febr. 17. szám.

17 Veres Péter: Falusi krónika. 180. p.

lelkipásztor, aki csendőrszurony, szolgabíró, házkutatás, toloncolás eszközeit akarta alkalmazni. Ha az állam igénybeveszi az államellenes szektáknál ezt a fegyvert, ám legyen, de sem feljelentés, se az irányítás ne legyen a lelkész tudtával és beleegyezésével."¹⁸

Jelen esetben szektáról még nem is lehet szó, az egyházból való kilépést pedig az 1868. 53. tc. valamint az 1898. 43. tc. biztosította. Szektáról egészen 1899-ig azért nem beszélhetünk, mert addig együtt volt a szocialisták vallásos és vallásellenes része. Amikor azonban a harc a túlzott istenellenesség stádiumába jutott, a „Földművelő” pedig az eddigi irányvonalát megváltoztatva az „ideális anarchia”, a „krisztusi erőszaknélküliség”, a „krisztusi testvériség” szócsöve lett, a párt vallásos része ehhez az irányhoz csatlakozva különvált és a szakadás eredményeképpen valóban létrejött a szekta, melynek történetéről dolgozatunk következő fejezeteiben fogunk szólni.

18 Csikesz Sándor: A szektákról. Cs. S. Emlékkönyvek. 5. sz. Debrecen. 1943. 38.

A SZEKTA KIFEJLŐDÉSE

A különféle szekták keletkezésének idejét, az egyes történeti dátumokkal ellentétben, nem lehet pontosan meghatározni. A szekták általában észrevétlenül, mint földalatti búvópatakok ismeretlen helyről elindulva, ismeretlen emberek és iratok közvetítésével terjednek, hogy aztán kezdeti rejtett állapotukból a felszínre törve, nyíltan kezdjék meg hosszabb-rövidebb ideig tartó működésüket. A balmazújvárosi szekta annyiban különbözik minden más szektától, hogy itt egy megkezdett folyamat továbbfejlődéséről, illetve egy mozgalom vadhajtásáról van szó. A megkezdett folyamat és mozgalom alatt az agrárszocialista mozgalmat értjük, amelyből különféle hatások eredményeképpen a Testvéri közösség kifejlődött. Az újvárosi vallásos szocialista csoport akkor vált ki a pártból, amikor a párt lapja a Földművelő új tanokat, a vallásos szocialisták elképzeléseinek megfelelő és azokat igazoló cikkeket kezdett közölni, illetve amikor Schmitt Jenő filozófus, a Szellemi vallás megalapítója és prófétája, az ideális anarchia apostola 1899-től egyre nagyobb befolyást gyakorolt a lap tartalmára.

Úgy véljük, nem haladhatunk addig tovább az újvárosi szekta történetének tárgyalásában, amíg a szekta „országos” vezérével közelebbről meg nem ismerkedünk, tanításait ha csak kis részben is nem ismertetjük. Filozófiájának, helyesebben magánfilozófiájának teljes ismertetése túlhaladja dolgozatunk keretét. Ez a filozófia annyira sokrétű és szétágazó, nagyon sokszor annyira zavaros és érthetetlen, hogy már a maga korában némi iróniával „a XX. század nagy Homályosá”-nak nevezték Schmitt Jenő Henriket.¹⁹ Eletrajzát és tanításainak lényegét a következőképpen foglaljuk össze.

1851. november 5-én született római katolikus családból a morvaországi Znaimban. Apja Schmitt Károly Nándor katonatiszt, anyja Bulla Karolin zombori származású magyar nő volt. Iskoláit Zomborban, a temesvári katonaiskolában, majd Budapesten végezte. A középiskola elvégzése után Bács megye szolgálatában írnoki állást vállalt. Közben filozófiával foglalkozva több külföldi lapban rövidebb cikkek jelentek meg tőle. 1887-ben Hegelről írt tanulmányával elnyerte a berlini filozófiai társaság pályadíját. A siker eredményeképpen Schmitt állami ösztöndíjjal a budapesti egyetem hallgatója lett, egy év múlva doktorrá avatták. Innen Berlinbe ment tanulmányai folytatása végett, majd visszatérve könyvtárosi minőségben az igazságügy-minisztériumban kapott állást. Itt azonban egy Németországban megjelent anarchista írása miatt nem sokáig maradha-

19 Aki hazajár prófétálni. Protestáns Szemle. 1914. 199. p.

tott. Állami szolgálatból kilépve, mint magánzó élt és dolgozott Berlinben és Budapesten. Beszért az alföldi parasztok előtt a ceglédi nagygyűlésen, budapesti kávéházakban önkéntes hallgatóság előtt, németországi városokban ottani szűk körű híveinek. Könyveinek jövedelméből élt, barátkozott és levelezésben állott Tolsztojjal, akinek több munkáját lefordította magyarra. Eléggé ismeretlenül és elfeledve halt meg 1916. szeptember 13-án Berlinben.

Schmitt Jenő filozófiai érdeklődése már egészen fiatal korában megmutatkozott. Első ilyen irányú olvasmányai Büchner és Feuerbach művei voltak. Azonban az empirikus filozófiai irány nem elégítette ki, ezért nemsokára Kant befolyása alá került, akinek tanait átalakítva a vallás szimbólumai mögött kereste a világ titkát és a teremtő fantáziában látta a hatalmat, mely az embert az igazság szemlélődésére vezeti. A filozófiai problémák mellett a társadalmi problémák is érdekelték: Marx, Engels, Bakunin, Kropotkin, Stirner, A. Comte, E. Dühring műveit szintén tanulmányozta. Ebben az időben teljesen szenzualista állásponton volt, bár erős kritikai hajlandósága itt is megmutatkozott, az említett gondolkodókkal szemben önálló vélemény kifejezésére törekedett. Szellemi fejlődése azonban továbbvitte újabb ismeretek felé, esztétikai és pszichológiai kérdésekkel foglalkozott, tanulmányt írt Ibsenről, színdarabot Néró császár koráról.

Új filozófiai álláspontjának első körvonalait az 1892-ben német és magyar nyelven megjelent vallásos irányú munkájában láthatjuk: „Krisztus istensége a modern ember szellemében”. Schmitt ebben a

művében Plátót és Hegelt megtagadva, de mégis pozitív keresztyénséget hirdetve, fanatikus, túlradó vallásosságba, szektarianizmusba esett. Filozófiájában a tudást tette meg a vallás alapjává, filozófiája a tudás vallása lett, mert szerinte a „filozófia hivatása nem az, hogy halványan pislogó mécs maradjon, az iskolatermek fülledt légkörében, hanem hogy az életnek napjává váljék, de akkor a neve már nem filozófia, hanem religio”. A könyvben lefektetett filozófiai elvei a későbbi Szellemi vallás alapvető tanításai lettek.

A vallásfilozófia és társadalmi kérdésekkel foglalkozó Schmitt Jenő az 1890-es években szoros kapcsolatba került a nagy orosz íróval, Tolsztojjal. Schmitt egyik életrajzírója, Migray József szerint ez a kapcsolat fordulópontot jelent Tolsztoj világfelfogásának alakulásában. Lehet, hogy hatással volt Tolsztojra Schmitt filozófiája, tárgyunk szempontjából azonban ennek kevés jelentősége van. Annál inkább annak: milyen hatással volt Tolsztoj Schmitt Jenőre? Mert ebben a vonatkozásban valóban beszélhetünk hatásról, fordulópontról. Az újvárosi szekta Veres Péter szerint tolsztojánus szekta volt, ezért a Tolsztoj és a tolsztojánizmus kérdésében is tisztán kell látnunk.²⁰

Tolsztoj életművének, irodalmi és szellemi nagyságának teljes ismertetésébe nem bocsátkozhatunk, nem

20 Schmitt Jenő életrajzát Migray József írta meg bővebben a Schmitt Jenő három előadása, Tolsztoj, Nietzsche, Ibsen c. munka előszavában. Bp. 1911. Tanításait Kepes Ferenc: S. J. F. élete és tanítása. Bp. 1918.

mélyedhetünk el tartalomban, de ellentétekben is olyan gazdag életbe, mely a hosszú évek alatt az ifjú arisztokratát egyszerű parasztruhás munkássá, a művészt erkölcsprédikátorrá, a katonatisztet a béke apostolává tette. Pályafutásának utolsó szakasza az, amivel bővebben kell foglalkoznunk, hogy megismerhessük Tolsztoj világszemléletének, tanításának, vallásának lényegét. Ennek kialakulását döntően meghatározta az akkori orosz munkás és paraszttársadalom helyzete. Tolsztoj szívén viselte a nép nyomorúságát, bátran és keményen leplezett le mindent, ami szerint ezt okozta. Állhatatosan hirdette tanítását, melyről hitte, hogy majd hozzájárul egy igazságosabb társadalmi rend megteremtéséhez. Világszemlélete azonban hamis és ellentmondásos volt. Tolsztoj az orosz parasztsággal együtt tiltakozott ugyan az önkényuralmi rendszer igája ellen, azonban passzív magatartást hirdetett és tanított az uralkodó erőszakkal szemben. Éppen ezért Tolsztoj tanítása erőtelen és hatástalan volt, mert nem a társadalmi fejlődés törvényeiből, hanem erkölcsi és egy meghamisított vallási tételekből indult ki. Azt hirdette, hogy a gonosz ellen nem erőszakkal kell harcolni, hanem keresztyéni szeretettel kell kiküszöbölni a szociális igazságtalanságokat, mert az emberek erkölcsi újjászületése szükséges ahhoz, hogy jobb és igazságosabb társadalmi rend jöjjön létre a földön. Eszményi társadalmi rendnek a „keresztyén kommunizmust” ismerte el.²¹

Ami most már Tolsztoj tanításának bírálatát illeti, el kell mondanunk, hogy a tolsztojánizmus teljes egé-

21 *Kosaras István: Lev Tolsztoj. Bp. 1954. 33. p.*

szében utópisztikus tanítás, melyben kirívó ellentmondások vannak. „Tolsztoj az emberiség megváltására új recepteket feltaláló próféta szerepében nevelés, éppen ezért száznál is több azok a külföldi és orosz tolsztojánusok, akik tanításának éppen a leggyengébb részéből akarnak dokmát csinálni. Tolsztoj tanítása feltétlenül utópisztikus és tartalma szerint a szó legszorosabb és legmélyebb értelmében reakciós. De ebből éppen nem következik az, hogy ez a tan nem volt szocialista tan, hogy ne lettek volna benne kritikai elemek, amelyek becses anyagot szolgáltathatnak haladó osztályok felvilágosítására. Minden ktsérlet, amely Tolsztoj tanítását idealizálni, ellenállási tilalmát a Szellemre való hivatkozását, az erkölcsi tökéletesedésre való felhívását, az egyetemes szeretet tanát az aszkétizmus és kvietizmus tanát igazolni vagy szépíteni próbálja, a legközvetlenebb és a legnagyobb kárt okozza.”²²

Mindezeket a téves nézeteket azonban a maga idejében sem Tolsztoj, sem pedig követői az ún. tolsztojánusok nem ismerték fel. Sőt a 80-as években a Tolsztoj erkölcsi tanítását követők száma egyre megnövekedett. A követők csoportjába a legkülönbözőbb kategóriájú emberek tartoztak. Voltak közöttük olyanok, akik őszintén és naivul hittek Tolsztoj tanításának csalthatatlanságában, sőt megpróbálták berendezni életüket Tolsztoj előírása szerint.

Arra a kérdésre, mi volt Tolsztoj világnézetének, tanításának alapja, mi volt az, amire mindezeket felépítette, azt felelhetjük: a vallása! Nem a keresztyén

22 Lenin: Az irodalomról. Bp. 1951. 65., 89., 90. p.

vallás az általánosan elfogadott igazságaival, hanem egy általa átalakított, a maga ízlésére átformált vallás, az „Én vallásom” – ahogyan ezt egy ilyen című könyvében leírja. Ennek a vallásnak sokkal több köze van a miszticizmushoz, a nihilizmushoz, mint a keresztyén hithez.

Pedig ez a vallás a Bibliából vette alaptételeit egészen sajátos módon. Tolsztoj az evangéliumoknak majdnem felét kihagyta az általa összeállított „bibliából”, a megmaradtakat pedig saját elképzelései, ötletei, tudása alapján értelmezte és ami még rosszabb: magyarázta. Tolsztoj ugyanis a megtérése után, a történeti vallásokban nem látott egyebet, mint egy századok által összehordott dogmarendszert, melyből éppen az isteni lényeg veszett el. Úgy érezte menekülnie kell abból a világból, melyben eddig élt, vissza kell térnie az őskeresztyének hitéhez, „az igazi Krisztushoz”. Minden erejét elfoglalja a négy evangélium fordítása és kommentálása. Be akarta bizonyítani, hogy erkölcsi életünk törvényeit a Hegyi Beszéd teljesen kimeríti. Tolsztoj azonban a legönkényesebben fordította és magyarázta a Bibliát, megtartotta belőle ami álláspontját igazolni látszott, elvetette a nem egyező tanításokat. Regényeiben ezeket a panteisztikus, misztikus eszméket adja a szereplők szájába. A közös főhős Krisztus, megcsonkított formájában, a közös tárgy: az akkori társadalom szétrobbantása után egy olyan világ kiépítése, ahol minden ember szereti egymást, minden ember egyenlő, ahol nincs erőszak, nincs hazugság, csak megelégedett, a mindennapi kenyerét saját kezével megkereső paraszt létezik. Ezek a regények magukban hordják a kommunizmus csíráit, az

őskeresztyénség ideális szellemét. De hogy mennyire különbözik az általa elképzelt tökéletes társadalmi rend az őskeresztyén közösségektől, elég csak arra utalnunk, hogy Tolsztoj a személyes, öntudatos Isten létezését a leghatározottabban tagadja. Előtte az Ószövetség hatalmas, bosszúálló, de mégis szerető Istene éppúgy ismeretlen, mint az Újszövetségben a Jézus Krisztuson keresztül megjelent bűnbocsátó kegyelmes Atya. Az ő istene valami csodálatos jelenség, valami, a teremtett mindenség összes atomjában benne rejlő titkos erő, melynek legmagasabbrendű megjelenési formája az emberi értelem és a szeretet. Jézus Krisztus pedig nem egyéb, mint akiben a legtökéletesebben volt meg ez a két adottság. Ennek alapján mondhatta magát Isten fiának.²³

Krisztus tanát az életről úgy magyarázta Tolsztoj, mint a sadduceusok: nemzedékről nemzedékre megújuló kollektív életnek tekinti, istenországának a földön, mely az emberek egyesüléséből áll a szentek gyülekezetében. Szerinte az evangéliumokban nincs szó feltámadásról és a lélek egyéni létezéséről. Ebben az öntudatlan panteizmusban, mely megkísérli a keresztiséget a buddhizmussal összeegyeztetni, az életet egy osztatlan egységnek tekinti, világszellemnek, melynek az ember csak mülékony részecskéje. Az életben legfontosabb az erkölcs, a szeretet, melynek összességét megtaláljuk az evangéliumokban, annak parancsaiban: ne állj ellene a gonosznak, ne ítéld, ne ölj. Ezt csak úgy lehetséges megtartani, ha az emberek mindnyájan egye-

23 *Thaly Lóránt*: Tolsztoj. Bp. 1911. 10. p.

sülnek Jézus Krisztus tanában, amely egyúttal Tolsztoj tana is, nem pedig az egyház tanában. Ez volt az a vallás, melynek segítségével Tolsztoj a meglévő társadalmi rendet újjá akarta alakítani.

Mindezeket az elveket Tolsztoj nemcsak vallotta és tanította, hanem élte is. Az egyenlőség alapján, és mivel tiltja a vagyongyűjtést, elajándékozta földjét, együtt dolgozott parasztaival, kapált, kaszált, szántott és csizmát varrt. Tanítása és élete példája sok embert megtévesztett, így Schmitt Jenőt is, akinek közvetítésével a tolsztojánizmus ismertté lett a balmazúvárosi parasztok között.

A szocialista párt vallásos része különös érdeklődéssel fordult Tolsztoj és Schmitt Jenő írásai felé, egyáltalán minden szabadgondolkodó művét, amihez hozzá tudtak jutni elolvasták. Természetesen a „Földművelőt” is Schmitt Jenő cikkeivel. Az alakulófélben lévő szektának lassanként létrejött vezetősége: két magyar és két német újvárosi parasztember, Tányér Imre, Róth András, Deli József, Szakács János lettek a szektavezérek.

Tányér Imre a szekta szellemi vezetője személyes kapcsolatba került Schmitt Jenővel, akinek a „Földművelő”-ben megjelent, a szocializmus és a krisztusi eszme viszonyáról szóló cikkét olvasva levelezni kezdett a „szellem vallása” megalapítójával. Schmitt Jenő rögtön pártfogásba vette az újvárosi testvérek ügyét, elküldte nekik az általa szerkesztett folyóiratot, melynek címe: „Állam nélkül. Az idealisztikus anarchisták közlönye” volt.

A folyóiratból megtudhatták az újvárosiak, hogy mit akar Schmitt Jenő, mit akar a felekezetenélküli szellem

vallása? „Mi kijelentjük, hogy mi a törvény és az állam felett állunk, mint annak erkölcsi bírái. Mi vagyunk a világtétel ezen világ felett. Mi nemesebb öntudatra való ébresztés és nevelés útján akarjuk a világot átalakítani. De mi egyúttal már ma gazdaságilag akarjuk szervezni a szegény munkásnépet, nem pusztán, hogy ma már javítsunk anyagi helyzetén, de főképp, hogy ezen gazdasági szervezkedés ébressze az összetartozás tudatát, a szeretet szent lángját.”²⁴

Schmitt Jenő azonban nem áll meg a bemutatkozás és akaratának kinyilvánítása mellett, hanem azt is megmondja, mit kell tenni annak, aki a szellem vallásának tagja lett: „szervekedjünk felekezetenélküliség formájában a krisztusi tan alapján, hol minden tag kötelessége szerint szent kötelemének tartja éhező testvéreinek segíteni. Haláleset, házasság, gyermek születése, gyermek felavatása, ünnepnapok alkalmával kikinél gyülekezzenek a testvérek a család barátai vallási célból és akiben a lélek megszólal, az mondjon beszédet a krisztusi szent szabadság elveiről, első, a belső összetartás. Ha minden más szervezetet szétdúl a hatalom, a testvérközösségek ilyen szervezetét nem fogja megtörni soha.” Végül ide iktatjuk a módot melyben a nép szervezkedhetik felekezetenélküliség formájában:

„Akik kilépni akarnak a papi egyházból, ki-ki két-két tanúval megjelenik az illető plébánosnál (lelkésznel) és kijelentve kilépését bizonyítványt kér tőle. Azt tanácsolnám, hogy vagy egyenként, vagy legfeljebb kisebb csoport-

24 Állam nélkül. 1897. évf. 1. szám. A szerkesztő minden bizonnyal jobban tudott németül mint magyarul, ezzel magyarázható fogalmazásának nehézkes volta.

tokban jelentkezzenek és hogy szokott hamis ürüggyel ne éljen a hatalom gonoszága, minden bot nélkül jelenjenek meg puszta kézzel, amint ezt már Várkonyi tanácsolta. Ha a pap a bizonyítványt megtagadja, akkor a kilépésről szóló bizonyítványt a két tanú állítja ki, azt azután 14 napon túl, de 30 napon belül ismételni kell. A két bizonyítványt azután a főszolgabírónál, vagy a városi tanácsnál kell jelenteni.”²⁵ A továbbiakban Schmitt Jenő közli a kilépési nyilatkozat pontos szövegét. Arra is gondja van, hogy a kilépett testvérek ne álljanak tanácstalanul, ezért felhívja őket a felekezetenélküli testvérközösségek szervezésére. Ilyenek, – amint írja – Magyarországon egyes helyeken és Horvátországban már működnek. Sőt egyik cikkében utal a következő lépésre is: a vagyonközösségre. „A felekezetenélküliség alapján eszközölt szervezkedés egyúttal gazdasági testvérközösség formáját is kell hogy öltse. Itt a legfontosabb a szeretet. Csak az áldozatkészség és a szeretet teremti meg azt az összetartást, mely a népet erősíteni, a világot felszabadítani képes. Az elsők azok, akik többet áldoznak. Meg fogja végre érteni a nép, hogy mi hirdetjük egyedül az igazi krisztusi vallást, a szeretet és ész vallását, a szellem vallását. Három évszázad alatt megingatták fegyver nélkül az őskeresztyének a régi zsarnok államot. Mi a gőz és villamosság korszakában sokkal hamarabb fogunk elkészülni evvel a világgal. Ezt előkészíteni lesz a testvérközösségek feladata.”²⁶

25 Állam nélkül. 1898. 6. szám.

26 A testvérközösségek. Állam nélkül. 1898. 7. szám.

Schmitt Jenő „Állam nélkül” című folyóiratát 1898-ban betiltották. A következő évben új lapot indít „Erőszaknélküliség. Közlöny a Krisztus szellemében” – címmel. A lapban filozófiai eszmefuttatások mellett, ha kisebb mértékben is mint eddig, de tovább tanítja híveit, biztatja őket: *„A hatalom feloszthat kongresszust, népgyűlést, akár egyeletet is, de fel nem oszthatja a család szentélyében és csak a szívek mélyében gyökerező testvérközösségeket.”*²⁷

Schmitt Jenő új lapja sem bírta sokáig, néhány szám megjelenése után megszűnt. A felekezetenlküli testvérközösségek irányítását, vezetését és tanítását a Földmívelő vette át. A siker sokkal nagyobb volt, mert a lap nagyobb példányszámban jelent meg, többen olvasták, Balmazújvároson Tányér Imre járt házról házra és terjesztette az eszmét, előfizetőket gyűjtött a lap számára.

A Földmívelőben Schmitt Jenő cikkei mellett jelentős helyet foglaltak el a testvérek, illetve elvtársak hosszabb-rövidebb közleményei. A cikkek tartalma hátrózottan elárulja, hogy íróik jó tanítványoknak bizonyultak. Kitűnően idézik mesterük szólamait anélkül, hogy a szellemi vallásnak tulajdonképpeni tartalmával, tanrendszerével tisztában lettek volna. A legképtelebb furcsaságok, fonáságok és ellentmondások látnak napvilágot ezekben a cikkekben. Lukács Sándor például – aki egyébként később kátét is szerkesztett –, így ír a „Lázongó biblia” című cikkében: *„Az elnyomott emberiség legnagyobb része már kezdi megismerni a*

27 A vallási szervezkedések szükségyszerűsége. Erőszaknélküliség. 1899. 2. szám.

bibliai igazságok szavait. Legyünk öntudatosak és ébredjünk fel az elnyomatás mély álmából és rázzuk le magunkról a buta sötétség rabbilincseit, mert mindig ezeket mondja az a lázongó biblia, amit itt előidézünk a népek felszabadítására és ez az igazság csakis a független szocializmusban létezik. Tehát ezen bűnei vannak a szocializmusnak és ezért üldözik a szocializmust, mert ezeket az igazságokat a lázongó bibliából tanulták. Amiket hirdet a biblia, csak azokat hiszi és követeli a szocializmus, ami a szeretetben összpontosul. Küzdjünk bátran az igazság fegyverével.” Végül még egy versikét is közöl Lukács Sándor:

„Mert az Úr a mi bíránk,
Az Úr a törvényadónk,
Az Úr a mi királyunk,
Ő tart meg minket, (És. 33:32.)
Éljen a független szocializmus.”

Egy másik cikkében „Talpra ember, hív az Isten” címmel ezt írja: „Az Isten szelleme működjön közöttünk. Teremtjük meg általa a világszabadságot. Egyesüljünk és tömörüljünk a világot megváltó názáreti Jézus elvhű igaz eszméjében, és ott fogadjuk meg, hogy a krisztusi zászló alatt, az erőszaknélküliség szent fegyverével az elnyomott nép felszabadításáért a legelszántabb férfiassággal, szeretettel fogunk küzdeni. Jöjjetek tehát mindnyájan Jézushoz.”²⁸

28 Földmívelő. 1899. 12. szám, 15. szám, 29. szám.

Mindezekhez egy Pap Bálint nevű testvér kijelenti:
*„... a szocializmus a Jézus tanításából indul ki, a szocializmus nem tör a vallás, a papok ellen, de helyteleníti a papi intézményeket, a vagyonyűjtést.”*²⁹

Viszont a Földművelő egy későbbi száma minden további nélkül leközi a már idézett, „Nem vagyok én zsarnok pap, sem stréber gazdag, Én vagyok egy szegény árva szocialista” – kezdetű dalt.

Egy névtelen cikkíró a legnagyobb sajnálattal írja:
*„...sajog a keblem mikor ezt hallom, hogy mi szocialisták istentagadók vagyunk. Talán azért vagyunk mi istentagadók, mert mi az igazságért harcolunk és az igazságot nyíltan hirdetjük, az örök igazságot, hogy legyen a földön igazság, nem pedig az elnyomatás, mint manapság. Vagy azért vagyunk istentagadók, mert kérjük megélhetésünket, de ezt sem erőszakkal akarjuk kivívni, hanem csakis törvényes úton, mert azt is kürtölik rólunk, hogy mi erőszakolók, hírhedt földosztók és a társadalom felforgatói vagyunk. Óh nem, mi minden emberben testvért akarunk látni, mert Jézus azt tanította: szeresd felebarátodat, mint magadat. Nem kell mindjárt a szegény munkást lenézni, ha már szocialista is, mert azért nem istentagadó.”*³⁰

Doba István testvér szintén aláhúzza és megerősíti, „A szocializmus nem istentagadás” című írásában az előbbieket: „A független szocializmus alapja az isteni erőlköcs, az isteni igazság, tökéletesség és az isteni szeretet.

29 Istentagadók. Földművelő. 1899. 47. szám.

30 Földművelő, 1900. 10. szám.

*Mi minden emberben a szunnyadó istenséget szemléljük és legszentebb kötelességünk minden embert a bennünk lévő istenség tudatára ébreszteni.*³¹

A testvéri közösség tagjai a felvilágosítás, az emberben lévő istenség tudatára való ébresztésen túl széles agitációs munkát fejtettek ki. Aki kilépett az egyházból, azt igyekeznek a testvéri közösség kötelékébe bevonni, tovább nevelni, tanítani a szellemi vallás ismeretében. A szervezkedést mindennél fontosabbnak tartották: „nem kell nekünk jog, hanem igazság – írja Schmitt Jenő – szervezkedjék a nép a felekezetenélküliség formájában szabad vallási alapon”.³² Tányér Imre buzdító felhívást tesz közé a Földművelőben: „...szeretett munkatársaim ösmerjük már be egyszer, nálunk nélkül elpusztulna a mai társadalom a felsőbb fórumokkal együtt, azért is munkatársaim emeljük ki magunkat a mai poszthadt rendszerből és alkossunk egy jobb rendszert, a gyűlölség helyébe a szeretetet, amely nem a vérre és vasra van építve, hanem a tiszta erőszaknélküliségre és a szeretetre.”³³

A szervezkedés tekintetében Balmazújvároson nem volt semmi panasz. A vezetőség jól össze tudta tartani a közösség tagjait, számuk pedig egyre növekedett. Ezt legjobban a református egyházból kilépettek anyakönyve bizonyítja. A helybeli lelkészek szinte tehetetlenek voltak velük szemben, a kilépéseket kénytelenek voltak tudomásul venni, legfeljebb jelentéseket küldtek Zsig-

31 Földművelő. 1900. 10. szám

32 Schmitt Jenő: Krisztus győzni fog. Földművelő, 1900. 15. szám.

33 Tányér Imre: Felhívás a földművelő nép és szakegysületeihez. Földművelő, 1900. 24. szám.

mond Sándornak, a hajdúböszörményi esperesnek. Illyés Endre egyik levelében ezeket írja a testvéri közösségről: „A felekezetnélküliek mozgolódására nézve újabb tapasztalatom ez: nemcsak a Földművelő, hanem Schmitt Jenő iratai is tettek romboló hatást, sőt amennyire sikerült kikutatnom, kiválóan ez utóbbinak lehet tulajdonítani a magyar atyafiak megténferedését. Világosan még most sem tudok látni a dologban, mert maguk a jelentkezők nem vezetnek nyomra, de nyomra vezetnek a jóakaratóú egyháztalagok. Tegnap délután 5 órakor a polgári olvasóköribe mentem, ott mindjárt összegyűlt értelmes fiatal gazdákból egy jókora társaság, menten körülvettek, hallani akarván véleményemet az új mozgalomról. Beszélgettünk fél 8-ig s ezektől tudtam meg egyet-mást. A felekezetnélküliek a Szellem vallását hirdetik és Schmitt Jenőt magasztalják, azt mondják nagy úr, miniszteri államtitkár volt a férfiú (irodatiszt) most pedig csak úgy hívhatja magát: elvtárs! Említettem régebbi levelemben, hogy valami könyv forog a felekezetnélküliek kezén: vajon nem a Schmitt Jenő 'Szellem vallása' című műve-é? Én azt hiszem, igen! Ha így volna, méltán gondolkozhatunk felette: szegény munkásemberek kezébe micsoda közvetítés útján juthat legkönnyebben egy ilyen munka? Különben a gyülekezéseiket Szakács János házában tartották s tartják talán még ma is. (1173. sz.) Levelemben befejezvéni jöttek ismét jelentkezők: három pár és egy idős asszony. Beszéd közben kérdésbe tettem, illetve említettem: hogy talán a Schmitt Jenő követői –

*nem feleltek semmit. Mind a mozgalom fészkeből valók.*³⁴

A szekta tehát élt és virágzott, egyedüli gondot a gyermekek iskoláztatása okozta. Minden közösségi tag természetesen tartotta, hogy gyermeke is a szellem vallása kötelékébe tartozik, tehát az elhagyott egyház iskolájába nem akarták járatni a gyermekeket. Sajnos azonban állami iskola Balmazújvároson nem volt, az egyházi iskolába pedig a presbitérium határozata értelmében csak úgy vették fel a felekezeten kívüli gyermekeket, ha 38 korona tandíjat fizettek egy évre. A rendes tandíj 17 korona volt. A testvéri közösség így igyekezett a problémát megoldani. Még 1898-ban kérvényt intéztek a közoktatási miniszterhez egy állami, vagy községi iskola felállítására ügyében. Ennek semmi eredménye nem lett, ők azonban újra kérvényezik az ügyet. Méltatlankodva írja a Hajdú megyei tanfelügyelő Zsigmond Sándor esperesnek: *„Csak alig utasította el legutóbb a közoktatási kormány 1901. jan. 10-én érkezett azon kérvényüket, hogy községi, vagy állami iskolát állítson nekik: már újra itt vannak kérvényükkel, mely hozzám újra ki-merítő véleményezés végett leküldetett.*”³⁵

A tanfelügyelő személyesen megy ki Balmazújvárosra az ügy tanulmányozására. Erről egyébként Kati Juliánna testvér a Földművelőben a következőket írja: *„Tisztelt szerkesztő testvér! Legyen szíves ezen pár soraimnak a Földművelőben helyet adni, hogy én is föltárhas-*

34 Ilyés Endre levele. 1901. jan. 19. Hajdúböszörményi ref. egyház Levéltára.

35 Hajdú megyei tanfelügyelő levele Zsigmond Sándorhoz. Debrecen, 1911. márc. 8. Hajdúböszörményi ref. egyház Levéltára.

sam szívem mélyéről azt, hogy egy szívtelen lelkiatya, az egész birkatürelmemet elfogyasztotta velem, amit alább kedves nőtestvérek vegyenek figyelembe...”, a továbbiakban elmondja Kati Juliánna, hogy a tanfelügyelő eljött Újvárosra, meghallgatta a felekezetnélküliek panaszát az iskola ügyében, „megkérdezte, miért léptünk ki a református egyházból, erre azt válaszoltuk, hogy nem bírjuk már a terhet tovább vinni, mert nálunk egyenlően részesülnek az egyházi adóban, akinek semmije sincs, csak annyit fizet, mint akinek mindene van, ennél fogva nem vagyunk hajlandók tovább a terhet viselni...” Kati Juliánna testvér szerint a tanfelügyelő megígérte, hogy ha 30 gyermek van a községben, akkor lehet új iskolát nyitni. Harminckét felekezetnélküli gyermeket írtak össze, reméli tehát, hogy az iskola ügy végre rendeződik. Végül ezzel fejezi be a cikket: „Felkérem a tisztelt elvtársnőket, harcoljunk mi is férjeinkkel együtt és vívjuk ki magunknak a jobb jövőt. Éljen a felekezetnélküliség.”³⁶

A valóságban azonban szó sem volt arról, hogy a testvéri közösség számára iskola létesüljön. A tiszántúli püspök rendelete eltörli az újvárosi presbitérium méltánytalan tandíjkövetelését, ettől kezdve tehát a felekezetnélküliek gyermekei is a rendes tandíjat fizették. A tanfelügyelő azt is megállapította, hogy nincs harminc gyermek a községben, ennek következtében iskolát nem köteles felállítani a község, továbbá: „...nem volna illő állami iskolát sem szervezni azon okból, hogy abba

36 Kati Juliánna levele a szerkesztőhöz. Földművelő, 1900. 6. szám.

*felekezetenlküli gyermekek járjanak, az államnak nézetem szerint – írja a tanfelügyelő – iskolát állítani, abba prozelitákat fogadni nem szabad.*³⁷ Zsigmond Sándor a tanfelügyelőhöz írott levelében kijelenti: „A felekezetenlküliek fészkelődése megszűnik, ha a községi elöljáróság teljes szigorral jár el a felekezetenlküliek gyermekeinek iskolába való felhajtása körül. Mert az egyáltalán nem ok az ő vonakodásukra, hogy bár kiléptek az egyházból, a tandíj mellett a párbért is követelik tőlük, miután ez a követelés jogos és törvényes. (1868. XXXVI-II. tc. 45. § 1. bekezdés). Tény, hogy Balmazújvároson az iskolák fenntartása 4200 koronába kerül, mely összeg 240 tanulóra elosztva átlag 17–18 koronát jelent, ha ezt kéri a felekezetenlküliektől, a törvény ellen nem járnak el. A rendes egyháztalagok is ennyit fizetnek. A magam és egyházunk nevében kérem a tanfelügyelő urat a kérvényt, mivel abban meg akarták hazudtolni az trásbeli tényeket, szigorú rendreutasítással utastítsa el. Az újvárosi elöljáróságot pedig kötelessége szigorú végrehajtására kötelezni szíveskedjék.”³⁸

Az iskola felállításának sikertelensége méginkább a tagadásba kergette az újvárosi testvéreket. A gyermekek jártak ugyan tovább az egyházi iskolába, de fokozottabb mértékben megindult a harc az egyház ellen. Legjobban bizonyítja ezt Tányér Imre cikke a Földművelőben, amely ezt a hangzatos címet viseli: „A felekezetenlküliség szent, jogos és sérthetetlen”. Minde-

37 Hajdú megyei tankerület tanfelügyelőjének levele Zsigmond Sándorhoz. Debrecen, 1901. márc. 8. Hajdúböszörményi ref. egyház Levéltára.

38 Zsigmond Sándor levelének fogalmazványa az előbbi levél hátlapján.

nekelőtt megállapítja Tányér Imre, hogy „a felekezetenélküliség olyan régi, mint az emberiség maga. Kell, hogy a nép öntudatra ébredjen és ne hagyja magát a teológia előtt térdre borulni, megkorbácsolt eb módjára megálázkodni, tehát a népnek hátat kell fordítani minden teológiai és vallási, egyházi dogmának. Kell, hogy minden vallás és nemzeti különbség nélkül egyé olvadjon a nép a felekezetenélküliség szent és dicső táborába. Meg kell ösmerni a felekezeti és a felekezetenélküliség közötti ellentéteket. A keresztyén felekezetek között a legnagyobb összeférhetetlenség dtvik, addig a felekezetenélküliségben a legnagyobb összetartás, szeretet, erőszaknélküliség a szellemi vallás alapján. Ezen kell fáradozni, hogy ez meg legyen. Tehát tisztelt munkatársaim és te földig lealázott nép, testvéreim, meddig tűritek még ezen fekete bárányszőrbe bújt farkasokat. Vedd észre a nyakadon ülőket, azon fekete csuhás egyéneket és azon szemforgatókat és vesd meg a maszlagját, hadd pusztuljanak el a föld színéről. Mert míg te óh nép hódolsz ezen fekete csuhás egyéneknek, addig nem lehetek igazán az igazság hű bajnokai. Fel tehát a felekezetenélküliségre és a krisztusi erőszaknélküliségre és egymás iránti szeretetre, a törvény keretein belül. Szórjátok az igazság magvait a szelekbe és hirdessétek szavait az utcákon és háztetőkön és kiáltstok: *Le a teológiával! Le a papok fanatizmusával! Éljen az erőszaknélküliség! Éljen a nép!*”³⁹

A cikknek kétségtelenül nagy hatású lehetett a testvéri közösség tagjai körében. Még az állam is reflektált rá, a szerzőt később a közlemény miatt a sze-

39 Földmívelő, 1900. 32. szám.

gedi Csillagbörtönbe zárta. Mindezekon túl azonban egy másik nagyon fontos eredménye lett Tányér Imre írásának: előhozta a szektában eddig csak elrejtve lévő tanbeli ellentéteket. Vitát váltott ki a cikk, melyben rendkívül érdekes kérdéseket feszegetnek, próbálnak tisztázni, megérteni. Szabó István békési testvér veti először papírra kételyeit a felekezetnélküli szellem válása tanrendszerét illetően. Tányér Imre cikkére válaszolva elismeri, hogy az egyház nem áll a szegények mellett, nem az őskeresztyén egyház gyakorlatát követi, nem él a reformátorok, Luther és Kálvin tanítása szerint. *„Én úgy gondolom – írja –, hogy az egyháznak és szolgálóinak a régi nyomokon kellene haladni ma is. De bizony sokszor csak az egyházi adóért keresnek meg bennünket, bár el kell ismerni, hogy vannak kivételek, mi is ismerünk református lelkészeket akik kitették magukat a munkásokért, akiket azonban mi nem becsültünk meg.”* Majd arról beszél, hogy nem érti Tányér cikkét egyáltalán a felekezetnélküliséget, *„mert ha felekezetnélküliek vagyunk, akkor nem a vallásos emberek társaságába tartozunk, hanem éppen azokéba, akiknek Isten, vallás nem kell. Mert szerinte ha mi felekezetnélküliek vallásos társaságot alapítunk, rögtön felekezetté válunk. Ha mi vallásosságba akarunk élni és jobb vallást akarunk az eddiginél, akkor a felekezetnélküliséggel nem érünk célt.”*

A másik, szintén nem jelentéktelen kérdés, amit Szabó István felvet: *„Mi lenne a hitvallásunk, ha már a vallásos felekezetnélküliségben élünk? Azt mégis tudnunk kellene, hogy mit hiszünk, azt-e amit a pápisták, vagy amit a zsidók, vagy amit Schmitt Jenő? Pap Bálint elv-*

társunk is írt az istenismeretről, mennyországról, pokolról, feltámadásról stb. Most pedig Tányér Imre elvtársunk azt mondja, hogy a túlvilági boldogságot hagyjuk a papoknak, meg a gazdagoknak. Én ezen nem tudok eligazodni. Azt mondja Pap Bálint, hogy Isten jó, Isten szeret és nem lehet feltenni róla, hogy a túlvilágon örök büntetést szabjon a gonoszokra.” – Elgondolkozik Szabó testvér és eszébe jut, hogy az mégsem lehet, hogy az őskeresztényeket kínozó római katona egy sorsra, vagyis a mennyországba jusson a szenvedő mártírral. „Hát az égben nincs igazság? Hát Isten nem igazságos? Ha nem tesz igazságot, akkor ő nem Isten, mert Istennek igazságos bírónak kell lenni s ha nem volna pokol az ember-szörnyetegek számára: ideje lenne, hogy csináljanak egyet. Azt mondják a lélek nem követ el bűnt, csak a test s azért meg is lakol, mert meghal. De én megfordítva gondolom: ahol a lélek jó, a test nem vétkezik, az a baj, hogy a lélek rossz. Határozottan vannak rosszlelkű emberek s méltó, hogy a rossz lélek lakoljon! Aztán a lélek nem támad fel? Akkor ez olyan szó, mely nem jelent semmit! Hát az Idvezítő hogy támadt fel? Nem találták a sírban, senki sem tudta előkeríteni! A tanítványok látták, felismerték, tapogatták feltámadás után, vagy mindez nem igaz? Akkor ne beszéljünk Krisztusról, bibliáról, keresztényiségről, ne is beszéljünk vallásról.

Pál. I. Kor. 15:36. s következő verseit se egyformán értjük. Pál ott éppen a feltámadást példázza. Mint a búzát elvetik a földbe s az csátrázni kezd, a csíra először a magból táplálkozik, majd kikel s Isten ad annak testet, amint akarja, sok változás történik rajta, új anyagokat vesz fel, de nem a magból, nem a csírából lett-é az ami

kikelt? Elveszett-é a mag? Semmivé lett a csíra? Nem! Ott van az új gabonába! Így az emberi test is elvettetik s kikél. Változás történik rajta, de az ember, a test nem vész el. Ott lesz a megdicsőült új ember. Így értem én az apostol szavait.

A túlvilági boldogságot nem hagyom a papoknak s a gazdagoknak, édes vigasztalás az nekem is. Sok itt az igazságtalanság, sok a szenvedés, lesz is mindig és kell a túlvilági boldogság, mit ez a föld nem ad meg senkinek, a leggazdagabbnak sem s minél több baja van itt az embernek, éppen annál nagyobb szüksége van arra. Van halál és kedveseimtől való elválás, de én a stron túl is együtt óhajtok lenni velük és még nem bizonyította be senki, hogy mindez nem lehet, sőt Jézus is azzal biztatta tanítványait, hogy az Atyához megyen de eljön érettök és magához viszi őket. A kereszten a megtért bűnösnek is azt mondotta: ma velem leszel a paradicsomban! Mit szólunk mindehhez? Hallgassunk Jézusról?

És még azt sem tudom, hogy ha külön mennénk is, ki teljesítené a tanítást, a lelkek gondozását? Mert úgy hiszem ez szükséges, mert az emberek maguktól nem lesznek sem jók, sem bölcsek. Elvtársaim némelyikétől hallottam, hogy ezeket közülünk való teljesítené. Ebben a múlt lapban jelent meg egy olyan halotti búcsúztató féle és azt mondtam rá: elvtárs, neked is jobban áll kezedben a kasza, mint a biblia, ahhoz is érteni kell.

Én úgy gondolom, hogy mi nem nagyon értünk a bölcselkedéshez, vallás feszegetéshez, és ha feszegetjük, hamar eltévedünk. Én nem a vallásom tudományában látom a hibát. Az egyházi állapotokat nem védelmezem, de a felmutatott utat nem találom bátorságosnak. Én

*azt hiszem jobb lenne nekünk a vallást nem keverni bele a dologba, mert azokon a nyomokon, miket itt felmutattak, nem hajlandó járni minden ember, akik másban egyek volnának, azok is elolvadnak. A mi békési egyeletünk is másként állna, ha ilyesmik nem volnának a lapban, sok vallásos emberek ilyeneket hallva azt mondták, nem pártolják egyesületünket tovább, mert helyzetünk javítását a másik oldalán kellene a társadalomnak keresni.*⁴⁰

Meglepő az a tisztánlátás, amellyel Szabó István rámutat a szektában lévő ellentmondásokra, bizonytalanságokra. Az egész cikk bepillantást enged írójának lelkivilágába. Egy erős kálvinista hit harcol az új vallás tanával. Igaz, hogy ez a hit bizonyos mértékig megingott, egy részén hajótörést szenvedett: csalódott abban az egyházban, amelybe beleszületett, de mégis ennek az egyháznak tanával védekezik, igazolja magát. Ha megtagadta is a látható egyházat, de nem tagadta meg az egyház láthatatlan Urát. Nem Istent és Jézus Krisztust vádolja, hanem az egyházat, amely nem áll a szegnyek pártján. És ha rokonszenves neki a szocializmus, az csak azért van, mert az az ő ügyét képviseli, abban az ő sorsának jobbrafordulását reméli és várja. Éles szemmel látja azt a zsákutcát, amibe a felekezetenélküli szellem vallása vezet. Nem adja a mennyországot másnak, de itt ezen a földön is emberi életet akar élni. Mennyi vágyódás, mennyi keresés van ezekben az egyszerű ember tollából fakadó sorokban. Érzi és tudja, hogy valamin változtatni kell, nem a vallása tudo-

40 Felelet a felekezetenélküliségre. Földművelő, 1900. 36. szám.

mányában látja a hibát, máshol sikkadt el az igazság, amit a szellem vallása próbál megtalálni, de az az út „nem barátságos” a számára. Nem itt kell keresni a helyzet javulását. Nem valószínű, hogy Szabó István elvtárs, vagy testvér és kereső társai valaha is megkapták az útbaigazítást és ha eltévedtek, nem ők a hibásak benne.

Tányér Imre természetesen kötelességének tartotta az efféle kishitű és aggályoskodó megjegyzésekre válaszolni. Tisztában volt a közlemény romboló hatásával, nyilván az volt a véleménye, a cikk írójával ellentétben, hogy másként állna a testvéri közösség ügye, ha ilyen nem közölne a Földművelő, de ha már megjelent, eléggé képzett felekezetnélküli ő, hogy megfelelő választ adhasson rá.

Feleletében kijelenti, hogy igenis vallás a felekezetnélküliség. Nem állapot, hanem fejlődés, egy cél felé törekednek, mégpedig: *„a sokféle vallásfelekezetből kiindulva egy vallást teremteni. Tehát nem lehet a felekezetnélküliséget alaptalannak és vallástalannak tartani. A szeretet vallását ezen dicsérő felekezetnélküliség által lehet megvalósítani. A valódi szeretet és az emberiségnek a földi paradicsomot és mennyországot itt ezen a földön kell megvalósítani, de nem a holtunk után való képzelődés alakjában, mint ahogy még számtalan ember gondolja. Ennek itten kell megvalósulni, itt lenn ezen a földön. A mennyországot, amit Krisztus hirdetett, nem valami túlvilágon, hanem itt a földön kell előteremteni. Jertek ti megterheltek, ti hajléktalanok, ti elárvultak és örökségtől megfosztottak: oly kincseket fogunk néktek adni, melyek ezen világnak minden fényét elhomályosítják. Oly otthont,*

melynek sugárzó melege előtt a képzelet mennyországi elhalványulnak; azt a hatalmat fogjuk nektek adni, amely a világot felszabadítja és amely előtt ezen világnak minden hatalma porba fog dőlni."⁴¹

A szellemi vallás hittanának egysége mellett nemcsak a testvéri közösség vezetői örködtek és igyekeztek a félreértéseket megmagyarázni, a hamis prófétákat elhallgattatni, a kételkedőket hitükben megerősíteni, hanem erre volt hivatva a szellemi vallás kátéja is. Schmitt Jenő, aki a katekizmust összeállította, nagyon jól tudta, hogy új vallást csak úgy lehet alapítani, ha pontosan meghatározott tételekben adja elő az új vallás tanrendszerét.

Miután a szekta alapítójával, keletkezésével megismerkedtünk, nézzük meg a szellemi vallás hittanát.

41 *Tányér Imre: Válasz és felelet a felekezetenélküliségre. Földművelő, 1900. 40. szám.*

A SZEKTA HITTANA

Két káté forgott közkézen a testvéri közösség tagjainál, az egyik a Schmitt Jenő – ami egyébként két kiadást ért meg –, a másik Lukács Sándor testvér kátéja volt, ami a Földművelőben jelent meg. Mindkét katekizmus kérdés-felelet formájában adja elő a szellemi vallás hit és erkölcsstanát. A két szerző kátéja tartalmilag nagyjából azonos, de az előbbi az elvont filozófia nyelvén, az utóbbi az egyszerű emberek által is érthető nyelven tárgyalja a szellemi vallás tanát. A Schmitt Jenő által összeállított Szellemi vallás katekizmus egy 16 lapnyi kis füzet, ötvenhét kérdéssel és felelettel, a Lukács Sándoré jóval rövidebb, mindössze 13 kérdést és a hozzátartozó feleletet tartalmazza. A szellemi vallás hit és erkölcsstanát a következőkben foglaljuk össze.

Schmitt Jenő a katekizmus első kérdéseiben általánosságban beszél a szellemi vallásról. Meghatározása szerint a szellemi vallás a szegények örömhírét, evangéliumát hirdeti (1. kérdés).

A szegények örömhíre nem más, mint hogy a világ fejedelmének, az önzés és uralomvágy bálványának országa a vége felé közeledik, és hogy a szabadság, szeretet és közösség isteni országa közeledik a földön. A

világ fejedelmének hatalma az uralomvágy és önzés bálványozásában áll mennyen és földön egyaránt, ami minden szolgálékűség és szolgaság forrása (2., 3. kérdés). Sajnos a kátéből nem tűnik ki világosan, hogy mit értett a vallásalapító a „világ fejedelme” alatt.

A következő kérdésben a szellemi vallás és az erkölcsi igazság kapcsolatát tárgyalja a szerző. Mi a szellemi vallás? *„A szellemi vallás az erkölcsi igazság melletti vallomástétel. Az erkölcsi igazság pedig az, hogy egy nagy élet ébred bennünk, forraszt bennünket egybe a mindenség életében, hogy minden egyes emberben a mindent átható szeretet isteni fensége ébred és hogy ennél fogva a másik ember nem idegen hozzánk, hanem saját szellemi életünkéből való élet – lényeg a minket egyesítő isteni lényegből”* (4., 5. kérdés).

A szellemi étellel kapcsolatban a káté azt tanítja, hogy az az ész világosságában és a szeretet melegében áll, mely az embereket egy nagy életközösségbe egyesíti (8. kérdés).

A szellemi vallás nem új vallás, hanem annak az igazságnak világos felderítése, mely a különféle vallásokban az idők folyamán elsikkadt, de amely a fokozatos szellemi fejlődés törvénye szerint újra napvilágra került. Éppen ezért a szellemi vallás felette áll minden más vallásnak, mint ahogyan az őskeresztyének az igazi Izraelnek nevezték magukat, így a szellemi vallás tagjai az igazi vallás titkának felderítői és beteljesítői. Semmiféle külső tekintélyre épített hitet nem ismernek el, legyen az akár élőszóban, akár írásban. Ennek indokolását abban látják, hogy bár azokról azt állítják sokan, hogy Isten kinyilatkoztatásai, de azokban egy másnak ellentmondó állítások vannak, melyek egyforma

igénnyel lépnek fel, így nem lehet eligazodni bennük. A vakhit pedig, mely az észtláncra veri: erkölcsellenes. A bibliát csak annyiban és csak olyan értelemben tartják igaznak és szentnek, amennyiben azt a bennük megnyilatkozó isteni világosság, az ész és az erkölcsi öntudat világossága szentesíti (9–12. kérdés).

Lukács Sándor kátéja ezeket a kérdéseket két mondatban intézi el, illetve adja meg a feleletet: „*Mi vagy te? – Én az isteni erényekben fölvilágosodott szellemi válású keresztyén ember vagyok. Mit hisznek a szellemi válású keresztyének? – Hiszünk az örök idők istenében, mi legnagyobb erősség és legnagyobb jószág, ki minden időben az éltető erő. Ő a természet szülőanyja, ő általa lettünk és vagyunk, elmúlunk és ismét keletkezünk. Hiszünk a Jézus Krisztusban, az emberiség igaz prófétájában és a föl-támadottak megváltójában, ki az istenségnek legtisztább szelleme és gyermeke*” (4., 5. kérdés).

A szellemi vallás hitvilágában az Istenről szóló tan nem egységes. Legalábbis a két káté tanítása alapján erre kell következtetnünk. Mert Schmitt Jenő csak egy Istenben, illetve istenségben hisz, addig Lukács Sándor az Isten, illetve istenség gyermekéről is beszél, akiben a szellemi vallás tagjai szintén hisznek – ahogy előbb olvastuk –, aki ugyan nem egyenlő az istennel, de annak legtisztább szelleme. Maga az Isten nem személy, hanem istenség, Schmitt Jenő meghatározása szerint a mindnyájunkat egyesítő szellemi öntudat, a világegyetem egységének ősalapja, az ősegyesség, mely a legmagasztosabb öntudatban, a mindent összekötő szeretetben, a szellemben és az igazságban, minden egyesben és mégis mindenk felett megnyilatkozik. Azonban

ez az Isten nem mindenható úr, nem uralkodik a világ felett önkényesen, mert ha így lenne – tanítja Schmitt Jenő –, akkor a világnak minden baját, bűnét, iszonyatosságát ő okozta volna, mert teremtményeit gyöngének teremtven egy előre tudott biztos bukásnak tette volna ki őket, és mert ha művét, a világot önkényesen úgy akarta volna, ahogy van, akkor a következményeit is akarnia kellett, nem történhetvén semmi az ő akarata és előretudása nélkül. A bűn és a rossz az emberi gyöngeségből származik, azért Istent semmiféle felelősség nem terheli. A szellemi vallásban hívő emberek csak olyan vonatkozásban nevezhetik Istent Atyának, ha tudják, hogy ez csak képletes kifejezés, vagyis nem valami emberhez hasonló atyával van dolgunk, mert az istenség a szellemi életünk lényegét, eredetét képező, minden ember belsejében felvilágító ősegyiség és éltető eszmény (23, 24., 28. kérdés).

Lukács Sándor kátéja szerint az Isten az örök idők erőssége, a világ világossága, minden élő lénynek élete és a tiszta szívnek lakója. Arra a kérdésre: hol van Isten? ezt feleli: *„Isten mindenütt jelen van, legkivált ott, ami szent és nemes, de leginkább a tiszta keblekben. Mert az undokságot és a rossz hajlamokat ő nem szereti, tehát ezzel elűzzük őt. Láthatjuk-e Istent? – Istent szellemileg nem láthatjuk, de anyagilag igen, mert szellemileg azokat éleszti, mert ő mint szellem, minden élő lénynek lehelletet ad és minden erényes igaz emberben ott is lakozik. Tehát, ha az istenséget akarjuk látni, akkor csakis az igaz embereket szemléljük”* (1., 2., 3. kérdés). Természetesen az „igaz emberek” alatt a szellemi vallás híveit

kell értenünk, mint akikben legtökéletesebben mutatkozik meg az istenség formája.

Jézus Krisztusról már mondtunk annyit a szellemi vallás istenhitének ismertetésében, hogy ő bár az Atyának gyermeke, de nem egyenlő vele. Jézus személyéről Schmitt Jenő közvetve nem beszél, nem tűnik ki világosan kátéjából, hogy mit hisz róla, csak a krisztusi eszmét említi, amely abban nyilvánul meg, hogy az emberben a szeretet és közösség isteni öntudata ébred. Azt félreérthetetlenül kijelenti, hogy Krisztus nem lehet mennyei úr, mert ha így lenne akkor ő minden percben megsemmisíthetné ellenfeleit, ezzel pedig önfeláldozása és szenvedése csak álarcos színjáték lenne, melynek ő minden percben véget vethetne. A Krisztus fensége kizárólag az önfeláldozó szeretetben mutatkozik meg, mellyel minden emberit összeforraszt és a szeretet belső mindenhatóságával a szenvedés és halál fölé emelkedik. Töviskoronája tündöklőbb a mennyei uralom koronájánál. A szellemi vallás tehát semmiféle fenséget nem ismer el az önfeláldozó szeretet fenségén kívül, minden más fenség előtti meghajlás az emberi méltóság elvetése (29., 30., 31., 46. kérdés).

Lukács Sándor röviden ennyit mond Jézusról: „*Mi volt tehát Jézus? – Jézus az istenséggel megszállott igaz és bölcs férfiú volt. Ő azért született, hogy a sötétséget eloszlassa és a világosságot feltárja, a babonás vakhitűeket elűzze, isteni és felebaráti szereteten alapuló hitet alakítson. Az ótörvényeket betöltse, az újakat megszerezze. Ő hirdetője volt az igazságnak mint Noé, hívő mint Ábrahám, szelíd mint Mózes, felkent mint Áron, vitéz mint Dávid, s bölcs mint Salamon*” (6. kérdés).

Amint látjuk, Jézusnak a fent felsorolt jelzőiben nyoma sincs az Ő megváltó munkájának. A szellemi vallás üdvösségről és üdvözülésről nem tud, legfeljebb olyan értelemben, hogy „*a krisztusi eszme ébred az emberben s a szeretet és közösség belső mennyországának öntudatával tölti el őt és így a végesség és halál fölé emeli*” – írja Schmitt Jenő (33. kérdés).

Az üdvösség tanának ilyen magyarázatából következik a mennyországról, pokolról, a túlvilági életről szóló hitvallás, mellyel kapcsolatban a szellemi vallás ezeket tanítja: a mennyországot nem valami külső helyen kell keresni, mert a mennyország mibennünk, a szeretet belső végtelenségében van, melyben a testvérekkel, a jövő nemzedékkel egy vagyunk (34. kérdés).

„*A mennyország a krisztusi elven alapuló testvéri közös lét – írja Lukács Sándor –, ami szeretetben nyilvánul, az istenségnek áthatoló s elfogadott szeretet szelleme amit e földi életben a fölvilágosult s föltámadott nép önkényileg elfogad. Vagyis a mennyország olyan közös testvéri élet, amit még szem nem látott, fül nem hallott, amit az istenség azoknak készített akik ōk szeretik. Tehát nem a holtunk után jutunk a mennyországba, mert Jézus maga mondotta: ne itt vagy amott keressétek Isten országát, Isten országa tibennetek vagyon. Azért is naponta így imádkozunk: Atyám! jöjjön el a te országod!*” (9., 10. kérdés).

„*Ha nincs mennyország, akkor nyilván pokol sincs, ezért tehát a szellem vallása eltörli a keresztyén hit pokolról szóló tanát azzal az indokolással, hogy a szeretetben megnyilvánuló Isten nem lehet bünt büntető, kárhozatot kimondó Isten, ez a hit az ellene szóló leg-*

iszonyúbb káromlás, mert azt tételezi fel, hogy az Isten, akit igazságosnak neveznek, örökké kínozza az embereket, a legrosszabb ember sem vetemedhetik. A pokol tehát a szűk önzésben, a rosszakaratban mutatkozik meg, mely magában hordja ítéletét” – írja Schmitt Jenő (34., 39. kérdés).

Hasonló értelemben tanít Lukács Sándor is, aki szerint a pokol „egy elzüllött istentelen társadalom, hol a gonoszok undokságaikkal az Istent elűzték, és így Isten távolléte nélkül a bűnök gyötrelmében szenvednek, vagyis a pokol, a kín és gyötrelmek fanatikus országa, mit a ravaszok előidéztek, hol a gyenge, tudatlan nemzedék bűnös alakban elnyomatásban kínlódik. A poklot tehát nem holtunk után érjük el, mert a bűnök undoksága már e földön előidézi a poklot, a szenvedést, a gyötrelmet és mindmegannyi kínt, ami pedig holtunk után azonnal megszűnik. Az Istent pedig gyengeség olyan szigorúnak gondolni, aki csupa jóság és szeretet, hogy megbántóját örökkön örökké kínozza. Mert ha Istennek vagyon hatalma büntetni a mennyországban, úgy vagyon hatalma bocsátani a pokolban. Ne gondoljuk tehát Istent egy mennyei zsarnoknak, hanem inkább gondoljunk saját gyengeségünkre, ami a mennyországot átváltoztatja pokolra, ami fölött a ravaszok uralkodnak” (7., 8. kérdés).

Ezek után felvetődik a probléma: mi történik az emberrel a halál után? A két káté az ember testéről semmit sem mond, csupán a szellemről beszél. Ez a „szellemi öntudat” Schmitt Jenő szerint a nagy közöségben nyugszik, az emberiségben, a jövő nemzedékekben, leginkább azokban akiket szeretettel ölel fel: az

istenségben, mert az emberi szeretet az istenség napjának egy-egy sugara, az isteni szeretetnek egy lehellete, a szellem tehát a végtelenségben nyugszik, a szeretet és közösség tudatában (37. kérdés). Ezzel a keresztyén hit túlvilágról szóló tana a szellemi vallásban visszautasításra talált.

Lukács Sándor világosan kifejti kátéjában: mi tehát a túlvilág? *„A túlvilág egy mesebeli ábránd, melyet a bálványozó Istenek kidiktáltak, azaz az emberiség dédelgetése és elaltatása, mert ami a világon túl van, az egy nagyki-terjedésű semmiség, ami csupán csillagzattal és bolygók-kal van tele, hol inkább élve meg lehet lenni, mintsem meghalva, vagy pedig porladásból feltámadottnak. Azt mi jól tudjuk, hogy a mi szellemünk holtunk után is érintkezni fog a túlvilág lehelleivel, de azt is jól tudjuk, hogy annak létezése semmi benyomást, vagy érzelmet nem viszonz az elmúlt anyagi elődjére. Mert a testből kivándorolt szellem ismét új átalakulást eszközöl különféle anyagban és különféle formában, hol ismét visszatük-rözi éltető erejét az örökkön létező világnak. Tehát mi a túlvilágot csak szellemileg értjük, nem pedig anyagilag. Akinek úgy tetszik hihet túlvilágot, de azzal senkit ne vi-gasztaljon, se ne ijeszgesen”* (11. kérdés).

A szellemi vallás túlvilági életről szóló eléggé libe-rális, buddhista ízű lélekvándorlással fűszerezett tanítása már itt magában hordja a spiritizmus csíráit, mely a testvéri közösség későbbi felbomláshoz vezetett, sőt az egész szellemi vallást csődbe juttatta. Nem véletlen, hogy éppen ez a tan volt az, amely kritikát váltott ki a szekta tagjaiban – amint az előbbieken láttuk –, akik a letagadott pokol helyére újat akartak létesíteni,

és akik számára a mennyország édes vigasztalást jelent a földi nyomorúság után.

Talán ennek a nézetnek tulajdonítható, hogy Lukács Sándor Schmitt Jenővel ellentétben engedékenyebben fogta fel a túlvilági életről szóló tanítást, amikor lehetőséget ad arra, hogy aki akarja az csak higgyen nyugodtan a túlvilági életben, a mennyországban és a pokolban, de csak a maga számára, senkit ne vigasztaljon, vagy ijesztgessen vele.

Ehhez a témakörhöz tartozik a feltámadás kérdése is. Az előbbieik alapján könnyen elképzelhető a szellemi vallás tanítása a feltámadásról. Schmitt Jenő röviden intézi el a kérdést: a feltámadást a jövő nemzedékben kell keresni, megfelelő szervezet újjáalakításában, melyben a szellemnek isteni sugara újra visszatükröződik (38. kérdés).

Sokkal részletesebben és bővebben foglalkozik a problémával Lukács Sándor. Szerinte a feltámadás *„az emberi nem setét tudatlanságának álmából való szellemi feltámadás, az erkölcsök újjászületése, az istenség befogadása, az igazság megalakulása, a sötétség elűzése, az isteni igazság felderülése és a szellemi lét és világának felvilágosodása, ami a krisztusi elven alapszik és a testvéri egyesülésen és szeretetben nyilvánul. Az igazi feltámadás nem a holtakon, hanem az eleveneken fog megtörténni. Mert Jézus is azokat nevezte megholtaknak, akik az isteni elvtől eltértek és az igazságot lábbal tapodták. Azért is mondotta Jézus az ilyfajta istentelen uralomra vágyó népszarnokainak, hogy: Hadd temessék el a holtak az ő halottaikat. Tehát Krisztusnak is az isteni elvet el nem fogadó ravasz vakok voltak a megholtak. Te-*

hát e vakokra vár még a krisztusi feltámadás, ezen vakoknak kell majd megjelenni a Józsefát völgyében, ahol majd Krisztus hívei is meg fognak jelenni, és ott a szívkövekben szállott Krisztus ítéletet fog mondani a megholt gonoszokra. Ott már a tudatlan megholtak meg nem bírnak állni a Krisztus szellemében feltámadottak előtt. Ez lesz a valódi világítélet, hol népek milliói szemrehányást és átkot fognak mondani hóhéraikra és kánzóikra. A Krisztusban feltámadottak szívében megjelenő Bűnös pedig azt fogja mondani: Távozzatok tőlem átkozottak, kik az én népemet nyomorgattátok” (12. kérdés).

A szellemi vallás tanában sok más furcsaság mellett, talán a feltámadás hitében van a legtöbb ellentmondás. A káté kategorikusan elveti a poklot és a mennyországot, egyedüli életelvnek a szeretetet tekinti és most mégis átkozottaknak nevezi azokat, akik a Krisztus népét, vagyis a szellemi vallás tagjait üldözték. Ahogy láttuk, a feltámadás tanában mégis valami olyan büntetésről, világítéletéről van szó, ahol mégiscsak a pokol szenvedése vár a hitetlenekre, mindazokra, akik nem tartoztak a testvéri közösség kötelékébe.

A feltámadás tanát az is nagyon bizonytalanná tette, hogy Jézus nem szellemileg, hanem testileg támadt fel harmadnapra, tehát ezt is meg kellett valahogy magyarázni. Lukács Sándor – mert csak ő foglalkozott ezzel a gondolattal – ezt így értelmezi: „Mit jelent ez a szó: harmadnapra fel fogok támadni? Ezen szó jelenti Krisztusnak három napi szenvedélyes földi pokolját, honnan csakugyan harmadnapra feltámadott, Jézusnak ezen pár nap olyan hosszúnak tetszett, hogy biztos feltett egy pár ezer évvel, mert kitetszik ez előzetes felsóhajtásaiból,

amidőn mondá: Szomorú az én lelkem mindhalálig. Ismét a Getszamári pokolban így sóhajtott fel: Atyám, ha akarod, távoztasd el tőlem e pohárt. Meghalt és harmadnapra feltámadott, ami jelképezi a népek föltámadását. Most Jézusnak a szellem világában igen gyorsan és röviden múlik az ezredéves harmadnap, mert nem földi, anyagi pokol gyötrelmei között van. Elmúlt az ezredéves első nap, mint a sötétségben alvók napja. Elmúlt a kétezeréves második nap, mint a felvilágosodás isteni igazságszeretők napja. El fog jönni a harmadik ezredéves nap, midőn a népek fel fognak támadni ezredéves tudatlan gyengeségeikből. Leszáll az emberiség szívébe az elűzött Krisztus és ott a szívek völgyéből mond ítéletet a nyakaskodó, makacs, kétszínű hatalmas farizeusokra. Mondván: Távozzatok tőlem átkozottak” (13. kérdés).

Lukács Sándor a szellemi vallás erkölcsstanával nem foglalkozik, az erre vonatkozó hittételeket a vallás alapítója Schmitt Jenő állította össze. Kátéjának végén az erkölcsös gondolkodásmódról, az erőszakról, a gyilkosságról, az imádságról és az esküről fejti ki elveit. Az erkölcsös gondolkodásmód szerinte abban mutatkozik meg, hogy az ember a közösség, a szeretet és a szabadság isteni öntudatát magában és másokban ébreszti s életét, világát aszerint alakítja, tehát a testvériség, szabadság és szeretet társadalmát, a közösség isteni országát törekszik megalkotni e földön (41. kérdés). A gyilkosság alatt az erőszak minden módja értendő, mely az embertárs jólétét, egészségét tervszerűen és tudatosan anyagi, vagy hatalmi érdekek előmozdítása céljából megrontja, vagy aláássa, történjék ez akár közvetlenül,

erőszak útján, akár közvetve a rabszolgaság vagy kiszákmányolás bárminemű formája által, mely az embereket az életfeltételekhez és a termelési eszközökhöz való egyenlő jogosultságától megfosztja, történjék ez akár egyes ember, akár egyes társadalmi réteg anyagi érdeke szempontjából. A mi törvényünk a szabadság törvénye (43. kérdés). A szellem vallása az erőszak minden formáját elítéli, az osztálykiváltságokat, a vagyon hatalmának minden erejét, mert ez az embert a másik ember eszközévé, szolgájává, és ezzel a testvéri viszonyt az emberek között lehetetlenné teszi. A szellemi vallás az imádság alatt a szellem fölemelkedését érti a világot felszabadító közösség és szeretet isteni eszméjéhez. Az esküt, mint Jézus Krisztus tanításával ellenkező tanítást, teljes egészében elveti. A két záró kérdésben Schmitt Jenő azokkal az emberekkel foglalkozik, akik a szellem vallásának elveivel, a káté élet- és erkölcstanának bármely pontjával szemben, melyek egytől egyig a Krisztus hegyi beszédében foglalt elveket hangoztatják, tetlegesen és cselekményeivel ellenségesen fellépni mernek, ezek az emberek az erkölcstelenség bélyegét nyomják saját homlokukra, ha pedig Krisztus híveinek mondják magukat, akkor hazugok és képmutatók. Végül ezzel a kérdéssel fejeződik be a káté: *„Miképpen valósttjuk elveinket és hozzuk őket diadalra? Az által, hogy ezen elvek életünk életévé válnak. És valamint a világoosság csak abban nyilvánul, hogy a világnak világt: úgy mi is csak az által érvényesttjük elveinket, ha nyíltan tanúságot teszünk az igazság mellett; az által, hogy elveinknek híveket szerezvén, minden körben, az uralkodó hazugságot – bármilyen magasan álljon is –, erkölcsileg*

kíméletlenül eltiporjuk. Csak így hágnak a kígyó fejére, mert a gázságban és hazugságban leálcázott, erkölcsileg tönkretett hatalom önmagától omlik össze, mint valami ház, melynek oszlopai meg vannak ingatva és mert csak az igazság nyílt szava az, melyről Krisztus is azt mondja, hogy bennünket felszabadít és a testvériség, közösség és szabadság világát, az Istennek országát valósítja meg a földön. A magasztosan érő embereket, akik a szűk önzés rabbilincseit saját belsejükben lerázzák, és akik szenvedő embertársaik baját úgy érzik mint saját fájdalmukat, akik a világnak szívében magukban dobogni érzik és a szeretet ezen isteni fenségének öntudatában nem hajolnak meg többé zsarnok állati kényszer hatalma előtt – a bennünk élő istenség nevében szólunk fel, hogy csatlakozzanak hozzánk, mert csak ezen isteni szabad öntudat szabadíthatja fel a világot. Bejelentéseket a szellemi vallás szövetségébe elfogad dr. Schmitt Jenő Budapest, I. Vár, Úri utca 58. szám.⁴²

A katekizmuson félreérthetetlenül érezhető Tolsztoj tanításának hatása, melyet Schmitt Jenő legfeljebb saját filozófiájának eszméivel hígított fel. Önkéntelenül felvetődik az olvasóban: vajon mit és mennyit értettek meg ebből az elvont filozófia nyelvén megfogalmazott tantételekből az iskolázatlan, vagy öt-hat elemi végzett egyszerű parasztemberek? Talán ezen igyekezett javítani Lukács Sándor, amikor a Földművelőben közreadta a Schmitt Jenő kátéja alapján összeállított saját katekizmusát. Ez, amint láttuk sokkal érthetőbb, bár zava-

42 Schmitt Jenő: A szellemi vallás katekizmus. Bp. 1896. 2. kiadás.; Lukács Sándor: Szellemi élet. Krisztus szellemében. Földművelő, 1899. 36. szám.

rosságában, naivságában semmiben sem marad el az előbbi mögött.

Mégis mindezek ellenére szaporodott a szekta tagjainak száma, nemcsak Balmazújvároson, hanem az Alföld déli részén a nagyobb mezővárosokban egyre többen csatlakoztak a szellemi vallásban hívők csoportjához. Pontos számbeli adatokat nem tudunk közölni, mert erre vonatkozólag hiteles forrásunk nincs. A felekezetnélküliség önmagában ugyanis még nem jelentette a szellemi valláshoz való tartozást. Mert aki kilépett az egyházból, az még nem lett okvetlen a szellemi vallás tagja. A felekezetnélküliségre vonatkozólag az esperesi jelentésekben, illetve a canonica visitatiók jegyzőkönyveiben a működő szekták, a nazarénusok, a baptisták között ott szerepel ugyan mint állandó kérdőpont a felekezetnélküliek számának kimutatása, de ez a szám nem azonos a szellemi vallás tagjainak számával. A szaporodás ténye mégis lemérhető abban, hogy a vallás alapítója Schmitt Jenő szükségesnek látta a már előbb megjelent katekizmusok mellett más hitvédelmi irat kiadását is, melyben a szekta gyülekezeti életére vonatkozó tanításokat foglalja össze. Munkájának címe: „A felekezetnélküli testvérközösségek a szellem vallás alapján. Ünnepeles szónoklatokkal és idevágó törvényszakaszokkal. Budapest, 1899.”

A tizennégy lap terjedelmű füzet első részében a szerző a szellemi vallás általános elveiről beszél, kijelenti, hogy a népnek két bálvánnyal kell szakítania: a politikával, vagyis az állammal, a teológiával, illetve az egyházzal. A testvéri közösség tagjainak erkölcsi életére vonatkozólag is utasításokat ad Schmitt Jenő. A min-

dent átfogó szeretet határozza meg a szellemi vallás tagjainak életrendjét. Egy család, egy lélekké kell összeforrnia a közösségnek. Mindenki mérsékletes, józan életű, szelíd legyen, senkivel szemben erőszakot nem szabad alkalmazni, rossz szándékkal még csak ujjal sem lehet érinteni a másik embert. Ha mégis komolyabb nézeteltérésre kerülne sor, a visszás ügyeket maguk között a testvérközösségben intézzék el békésen és ne perlekedjenek hatóság előtt, mert ez az erőszak-hatalom elismerése és gyakorlása lenne. Alkossanak fogyasztási és termelőszövetkezetet. Gondoskodjanak azokról, akik saját hibájukon kívül kereset nélkül vannak. Ne legyen henyélő, de ne legyen éhező sem, a testvérek osszák meg kenyerüket azzal, aki a szent ügyért nélkülözik, ez minden testvérnek a szeretet törvényéből fakadó kötelessége.

A füzet alapján teljesnek mondható képet alkothattunk magunknak a testvéri közösség belső életéről. Sajnos ebben a tekintetben csak Schmitt Jenőre vagyunk utalva. Balmazújvároson találtunk ugyan egy „testvért”, aki a közösség tagja volt még akkor is amikor a szekta a vagyonszövetség stádiumába jutott, beszélgetésünk azonban eredménytelenül végződött, az öreg Fenyő József, Kiskút utcai lakos nem volt hajlandó semmit elárulni gyülekezetük belső életéről. Pedig a szellemi vallás tanulmányozásánál a közösségi élet megnyilvánulásai legalább olyan fontossággal bírnak, mint a hit és erkölcszövetség vizsgálata. Nem lényegtelen ugyanis, hogy a szekta tagjai miként teszik a mindennapi élet elvévé vallásuk tanítását? A legfontosabb elv, amint láttuk a szeretet átfogó hatalma. A szeretet az, ami egyesíti az

emberiséget egy nagy közösségbe, nemre, fajra, vallásra való tekintet nélkül. Ez tartja össze a kisebb közösségeket is, ahol a gyülekezeti élet aktusai tulajdonképpen lejátszódnak. A közösségek legkisebb sejtje a család. Itt zavartalanul folyhat minden, ezért Schmitt Jenő hangsúlyozza és tanácsolja, hogyha másképpen nem tudnak gyülekezni a testvérek, a családi tűzhely legyen minden zsarnok és törvénytelen beavatkozással szemben a menedékhely. *„Azért oly fontos – írja –, hogy a családdal és az élet minden mozzanatával forrasszuk egybe szent eszménket, azaz hogy vallássá tegyük.”* Mert a hatalom feloszlathat minden emberi intézményt, de nem oszlathatja fel a család szentélyében és a szívek mélyében a nép szabad vallási öntudatában gyökerező testvérközösséget. Ez olyan szikla, melyen a mai világ egész alkotmánya össze fog törni.

Annál is inkább fontosnak tartja Schmitt Jenő a családi tűzhely erősségét, mert más hely nem is volt – legalábbis a szekta kezdeti állapotában – ahol gyülekezhettek volna. Itt nem akadályozhatták meg, *„hogy a házigazda szegényes vacsorára (vendégségre) hívja meg baráti körét, a szeretet vendégségre, mely egyszerűen kenyérből és hígított borból, vagy teából, vagy egyszerűen kenyérből és vízből állhat. Az, akiben a lélek megszólal, be fogja vezetni azt az egyszerű vacsorát néhány szóval, hogy az a falat melyet megosztanak a szeretet és közösség jelképe, a jövő magasztos közösségének jelképe, melyet már Krisztus is így értett és emlékezetül hagyományozott, hogy megvalósítsuk a szeretet, a szabadság, a közösség szent elvét az életben, a társadalomban is. Ez az ital, az élet, a mindent egyesítő isteni Életnek a jelképe, amely-*

ben mi Egy vagyunk, de egyúttal önálló alakban mind-egyik ennek a mindent egyesítő Életnek nyilvánulása... Vendégségünk tehát a szabadság és a közösség jelvénye” (8. lap).

A fenti sorokban a protestáns értelemben vett úrvacsora szektás magyarázatát látjuk, melynek alapja az őskeresztyén mintájú szeretetvendégség. Nincs sákrementumi jellege, csupán jelképes cselekmény, nem a bűnbocsánat kiabrázolása, nem a Jézus Krisztus halálára való emlékezés, hanem a közösségi élet gyakorlásának egyik mindennapi módja. Schmitt Jenő úgy látszik ennek nem tulajdonít nagyobb jelentőséget, mert amíg a szeretetvendégségnél a „lélek megszólalására” bízta a bevezető szavakat, addig a kereszteleésnek nevezhető alkalommal kötött szöveget ad ezzel a megjegyzéssel: *„Hasonló ünnepéllyel fogadhatjuk az újonnan született gyermekeket a testvérközösség körébe. Ám trják körül, avagy módosítsák a testvérek lelkük sugallata szerint a szavakat, melyeket én itt letrok, minden egyes alkalomra, de fő dolog, hogy mindenkor a lélek beszéljen az illetőből és ne váljon semmi pusztá formasággá, mint amilyené vált az egyházakban, az ő megmerevedett vak és holt hitükkel”* (9. lap).

Az előbbieken kereszteleésről, illetve ehhez hasonló alkalomról beszéltünk. Ezt a mondatot azonban helyesbíteniünk kell. A szellemi vallás ugyanis nem keresztele, hanem bemutatott: mégpedig a Napnak! Schmitt Jenő elveti a keresztyén kereszteleést, tanítása szerint tulajdonképpen csak felnőtt és érettkorú embert volna szabad, önálló elhatározása alapján a testvérközösség tagjává felvenni. Arról különösen nem lehet szó, hogy

valaki a gyermek helyett ígéretet tegyen. Ez kényszert jelentene, ami a szabadság és igazság elvével szöges ellentétben áll. Ezzel csak a jövő szolgáására avatják fel a gyermeket. A szellemi vallásban csakis reményeknek és óhajoknak adnak kifejezést a gyermek bemutatásánál. Erre az alkalomra Schmitt Jenő a következő avatási beszédet ajánlja: *„Ezt a gyermeket, ezt a felcstrázó szellemi életet, mi a földi forrásának, a napnak mutatjuk be, annak jelképeül, hogy majdan a szellem világosságának harcosa legyen, melynek mindent felszabadító hatalma szent melegevel ifjú életre fogja ébreszteni az emberiséget, a benne szunnyadó isteni életre. Valamint a télnek vetéseiben reménykedünk, hogy ébreszteni fogja őket a mindig magasabbra emelkedő nap, úgy reménykedünk ebben a gyermekben, hogy a szellemnek az a győzelmesen haladó napja fel fogja ébreszteni, hogy majdan a közösség, szabadság és szeretet földi istenországának az előkészítője és harcosa legyen és éljen ebben a világosságban, mely minden halál fölé emelkedik, és egynek tudja magát azzal az Atyával, aki a szeretet életközössége és minden életnek a forrása és a Krisztussal, akiben először ébredt öntudatra ez az isteni élet és az Igazság Lelkével, aki minden igazságban, a Szellem új világába vezet bennünket”* (9. lap).

A szellemi vallás kötelékébe belépő felnőtt embert szintén ünnepélyes keretek között avatták fel a testvérközösség tagjai közé. Itt csak azok jöhettek számításba, akik a tant képesek voltak megérteni, akikben a mindent egyesítő isteni életnek öntudata ébredt és arról hajlandó a mindennapi életében bizonyosságot tenni, valamint aki szakít eddigi életével. Hogy a jelentkező

valóban tisztában van-e a szellemi vallás tanaival, arról a testvéreknek kellett meggyőződnie. Ha ebben a tekintetben nem volt semmi akadály, akkor előbb a jelentkező – mivel ez a lépés szabad elhatározás alapján történik –, ilyen szavakkal kérheti felvételét a testvérek közé:

„Testvéreim! Fogadjanak be a krisztusi erőszaknélküliség és a Szellem vallásának, a szabadság és szeretet testvérközösségének kötelékébe. Én szakítottam a világgal, e világ Fejedelmével, az uralomvágy és erőszak bálványképével a mennyben és a földön. Én nem fogok ennek a bálványnak szolgálni semminemű formában és valamint az ő műveit lelkem mélyében kárhoztatom, úgy kárhoztatni fogom nyíltan az egész világ színe előtt is. Én Krisztussal egyetemben szakítottam az Állat, az erőszak és a gyűlölet elvével és országával és soha emberekhez nem fogok nyúlni erőszakkal és még szent ügyünk ellenségeivel szemben is csak elvünk isteni szelídségének fegyvereivel küzdeni, mert tudom, hogy még a legelsüllyedtebbnek lelkében is mennyországok szunnyadoznak, melyekre őt ébreszteni kell és hogy minden ember a szeretet napjának őseredeti sugara, a mindenséget átható isteni életnek egy-egy sugara, végtelen élet a végtelen életből, a közösség életéből. Én az ész világosságában és a szeretet mindent egyesítő hatalmában, mely bennünk és a mindenségben és mindenek fölött nyilvánul, látom az eleven istent. Én a lelki világosság küzdője akarok lenni. Én az élet mindent egyesítő forrásával, a közösség isteni életével, az Atyával és Krisztussal, aki ezt az életet minékünk hirdette és a bennünket minden

igazságba vezető igazság Lelkével egynek tudom magam és szolgálatának akarom feláldozni egész életemet, részessé válva így az isteni életnek. Fogadjanak tehát testvérközösségük kötelékébe.”

Erre az egyik testvér, az ügy idősebb híve, így szólhat meg:

„Meggyőződünk arról, hogy benned az Igazság, a Szeretet, a Szabadság lelke megszólalt és hogy igazi testvérünk akarsz lenni és hogy szaktítottál a világ fejlődésével, az erőszak, a gyűlölet és a bosszúvágy minden bálványával és hogy az ember isteni öntudatának, a világosságnak küzdője akarsz lenni. Testvérek fogadunk be a krisztusi erőszaknélküliség, a Szellem vallása, a szabadság és szeretet testvérközösségébe. Tudd meg tehát, hogy aki egyik krisztusi szeltemben alakult testvérközösségnek tagja, az tagja mindannyinak. Mert mindegyik isteni testvérközösségben, legyenek akár csak ketten, vagy hárman egyesítve, jelen van Krisztus szelleme és az Igazság vigasztaló Lelke, mely szeltdségének szent fenségével ítéletet mond e világ állati erőszaka felett. Egy vagy velünk ezentúl örömben és fájdalomban és a világ üldözésében és velünk egyetemben részese vagy ama Életnek, melynek dicsfénye el nem múlik soha és melynek szent melege majd meghódítja, amint ígérve van, a szeltdlelkűek számára a földet. Az a kézsorrtás és ölelés, mellyel most fogadunk legyen jelképe a szent közösségnek, mely bennünket egyesít. Ez a lehellet, mely egyesít, az isteni léleknek, az új világkorszak, a harmadik korszak, a Szellem korszakának melynek

tavasza bennünk már ébredt. Légy üdvözölve testvér”
(10. lap).

Schmitt Jenő tanácsa szerint a szellemi vallás tagjai az eljegyzést és házasságot is a testvérközösség körében ünnepeljék. Esküt tenni nem szabad, ezzel a babonás és Krisztus által is elítélt formulával a szolgaság bálványá előtt borulnának le, az Igazság Szellemét nyilvánosan megtagadnák. Mindössze annak a ténynek ünnepélyes kijelentése szükséges, hogy az új pár szeretettel egymást választotta feleségül, illetve férjül és híven egymással fognak élni és küzdeni a testvérközösség szent körében a jövő nemzedék üdvére. Szükséges, hogy egy testvér a közösség nevében üdvözölje őket a következő szavakkal:

„Üdvözlünk benneteket, akik testvérközösségünk körében örök frigyre léptetek, amidőn a lelketek két égi sugárhoz hasonlóan egyesült, akik egyaránt a világosság küzdői vagytok. A férfi inkább az ést, a nap világosságát, a nő inkább a kedélyt, a nap melegét, avagy a nő inkább a szende hold képét, a férfi a nap képét mutatja. De férfi és nő a nap gyermekei vagytok egyaránt, hivatva velünk együtt a világfelszabadító világosság, a szabadság és szeretet mindeneket átható isteni öntudat diadalra vinni a bennünket környező sötétségben és lelki szolgaságban stnylódó emberiséggel szemben. Úgy vagytok egyesítve, mint két sugár, melynek színe együttesen még kedvesebb és fényesebb színt ad, mint két hang, melynek összhangja, szebb, gazdagabb és erőteljesebb és lelketek sugárként a szeretet mindent átható öntudatával az eget járja

be. Legyen fogalmatok, mennyegzőtök az emberiség majdani nagy diadalünnepének a jelképe és ígérete és kezessége a gyermekekben, a jövő nemzedékekben, amelyben fel fogtok ébredni újra amidőn az Eszme napja, melyet jelenleg csak meredek magaslatról látunk, majdan diadalmasan fennen ragyog az égen, a Krisztus által hirdetett földi mennyország diadalának, ama nagy mennyegzőnek, melyet az igazság szelleme vigaszul jövendő, – az égnek és földnek, a szellemnek és a szép testiségnek mennyegzője, amidőn az ég minden fénye betölti a földet és a földi öröm élvezete megint szép és szent lesz” (11. lap).

A szekta gyülekezeti életének fenti alkalmai előtt valóban nem volt semmi akadály. A testvérek úgyszólván zavartalanul gyülekezhetek Balmazújvároson, amint már említettük, Szakács János házában. Minden valószínűség szerint más házakban is összejöttek, a bemutatás, a beavatás, az esküvő szintén magánházaknál történt. A temetkezéssel azonban akadályok keletkeztek. Veres Péter szerint az első felekezetenélküli halott Sebők Dániel gyermeke volt. Sebők még ekkor a többi szocialista parasztember közé tartozott, később vált ki a párt vallásos részével együtt. Tekintve, hogy felekezetenélküli volt egyrészt sem a református, sem pedig a katolikus pap nem akarta eltemetni a gyermekét, másrészt nem akartak neki helyet adni a temetőben sem. Sebők tanácsalanságában a községi elöljárósághoz fordult, ott azonban nem törődtek vele, mire kijelentette, hogy a kis halottat a saját kertjében fogja eltemetni. Ezt persze nem engedték meg neki. Sebők erre azt

mondta, felhossa a halottat a község házára és csináljanak vele amit tudnak. Az előjáróság látva, hogy komoly az elhatározása, végül úgy rendelkezett, hogy a református temetőből egy részt elárkoltatott és oda temetkeztek a felekezetenélküliek.⁴³ A szektának tehát most már külön temetője is lett, a temetési beszédéről pedig Schmitt Jenő gondoskodott. Jelen füzetében is, de még előbb 1897-ben közzétett egy temetési beszédet, melyet érdekessége miatt teljes egészében közlünk:

„Testvérünk befejezte földi pályáját. Mély fájdalommal állunk ravatalánál, mi mindnyájan, akik a közösség és szabadság szellemi harcossai vagyunk, akik testvéreink, az emberiség számára meg akarjuk nyitni a mennyeknek országát, a paradicsom kertjét itt a földön: a szeretet, szabadság testvérei egyezkedés országát a vérre és vasra épített állati erőszak rendszere helyébe. Valamint a Názáreti Jézus is nem a felhők mögött, hanem itt a földön óhajtotta a mennyeknek országát, amidőn mondotta: Hozzánk jöjjön a Te országod. Nem fordulunk többé külső mennyei úrhoz, mindenható önkényúrhoz, aki e világ kormányzó fejedelme volna, olyan iszonyúan kegyetlen bálványhoz, aki teremtményeit, kiolthatatlan bosszúvágyban, pokoli tűzben örökké kínozza.

Mert ez a bálvány csak az önkényuralom és kegyetlenség istenítése és már Krisztus kárhoztatta, mondván, hogy e világ fejedelme már el van ítélve. A

43 Veres Péter: Falusi krónika, 179. p. Schmitt Jenő temetési beszéde. Földmívelő, 1897. nov. 10.

mi istenségünk és mennyországunk a mindeneket összefűző szeretet végtelen élete, mely bennünk ébred, valamint a Názáreti Jézus is azt mondta: Ne itt, vagy amott keressétek a mennyeknek országát, a mennyeknek országa tibennetek vagyon! És ebben az isteni életben, mely testvéreinkkel összefűz, emelkedünk a halál fölé. A megsemmisülés örvényébe nem dől az, aki ezt az életet élte, mely oly nagy, hogy benne egybeolvadnak az emberiség milliói. Ezt az életet élted te is szeretett testvérünk, aki velünk küzdöttél és szenvedtél a közösség és szabadság szent ügyéért és te is a mi körünkben, a mindenség isteni életében éled tovább szellemi életedet, valamint mindazok, akik ebben a szent közösségben nyugszanak, a mindent egyesítő szeretet eleven istenségében és mennyországában, amely a mi lelkeinkben feltárul és összetartást teremt a nehéz küzdelmekben és a jövő nemzedékekben mindig fényesebben fel fog világítani azokban, akiknek számára te elünk egyetemben küzdöttél és szenvedtél, hogy a magasztos szeretet földi paradicsomát teremtsük. Te ki velünk együtt küzdöttél a gazdagok evangéliumának képmutató hirdetői ellen a földön és a mennyben, a hazugság uralma ellen, mely a gyilkosság rendszere volt kezdettől fogva és velünk együtt a szegények örömhírét az erőszaknélküliség és végtelen könyörület szózatát hirdetted, ama isteni világosság ősforrásában élsz, melyet terjesztettél mint a világosság harcosa.

Te mindazokkal egyetemben akik a szeretet isteni fenségének tudatára ébredtek, amely előtt porba dől a földi erőszakhatalom vérrel beszenyezett képmutató fensége és Krisztussal egyetemben, aki szeretni tanított

és nem gyilkolni, ítélőszéket ülsz a setétségnek minden gaz hatalma felett eme világtéletünk immár derengő nagy napján.

És azokban a gyermekekben, a jövő nemzedékekben tárul majd fel dicső napfényben az ismeret szent világosságában, a szeretet szent melegében a szabadság :iszta ege alatt a mennyeknek országa és az ő körükben leled majd te is feltámadásodat és örök életedet és belépsz ama paradicsomba, amelyet mi készítettünk számukra és számunkra. Így Teljesüljön.”

A rendkívül hosszú, németes bővített mondatokból álló temetési beszéd nem viseli magán az ehhez hasonló és jellegű beszédek jellemző sajátságait. Schmitt Jenő tulajdonképpen a szellemi vallás tantételeit fektette le benne a szokott zavaros módon. Annyiból esetleg jó a beszéd, hogy a halottról keveset beszél, tehát nem esett bele a szokásos hibába, hogy csak az eltávozottról szól a prédikáció. Érzelmi momentumok egyáltalán nincsenek benne, ez bizonyos mértékig érthető is, mert a halott szelleme úgyis a közösségben él tovább, nincs ok tehát a sírásra és fájdalomra.

Ez a dogmagikus és filozófiai fejtegetés úgy látszik azonban nem elégítette ki a testvéreket, akik mégis egy erős kálvinista gyökérből szakadtak ki, ahol – különösen ebben a korban – a temetési beszédeknél éppen az érzelmi oldalon volt a hangsúly, vagyis a halotti gyülekezet minél jobban való megríkatásán. Másfajta temetési beszéd kellett tehát. Ennek megírására és elmondására a leghivatottabbnak Sebők Dániel érezte

magát, akinek amint láttuk, volt némi gyakorlata a felekezetenélküli temetkezésben, éppen saját gyermeke esetében. Most dacból, csak azért is megmutatta, hogy ő is tud temetési beszédeket írni, nem kizárólagos papi tulajdon a szónoklási készség. A Sebők Dániel által szerkesztett halotti beszéd így hangzik:

„Háznál mondandó!

Életnek és halálnak ura istene, először is imára nyitjuk meg ajkainkat előtted, mert te vagy a hatalmas szellem, kitől egész világ lételet vette, leborulnak hát előtted imádott isten s kérjük szent felségedet, vezéreljen bennünket mindenkor az igaz ösvényen, melyen a te szent országodba juthassunk, melyet a te szent fiad, a Jézus számunkra készített, hogy ottan szent neved együttesen dicsőíthessük mindörökkön örökké.

Kedves Szüleim, már isten hozzátok, nekem el kell menni, már itt nem lakhatok, bánat keserűség e földi élet, Isten atyám adott jobb helyet. Íme elköltözöm, már készen van sírom, már Isten országát Jézussal bírom. Nem szenved már testem semmi fájdalmat, megadta szent atyám nyugodalmam. Ide igyekezzen ki megtört s fáradt, itt talál pihenő csendes ágyat, ne sírjatok rajtm kedves szüleim, bocsássatok útnak kedves testvéreim.

Sírnál mondandó!

Szent hely, melyre most léptünk, szenteld meg urunk istenünk, fogadd be szentelt föld e testet, mely

istentől teremtetett. Örömmel szállok síromba 17 éves koromba, földi élet nem volt kedves, mert csak gyötrelmes, fájdalmas. Isten hozzátok szüleim, testvéreim és rokonaim s minden jó barátom. Töröljétek le gyászos könnyeteket, megszentelte az úr, hová leteszenek, hisz ezer test nyugszik, sok sír domborul, hány hullott el sík tereken, csatákban, hol nem volt jelezve gyász temető, mégis mind nyugosznak, tekintsd hát boldogabb helynek ezen kis temetőt. Hány nyugszik kit nem jelez ékes fejfakoszorú, azért ezen síri ágy felett nem lehet szívnünk bánatos és szomorú. Isten veletek.

Tisztelt szerkesztő testvér, legyen szíves ezen pár soraimnak a Földmívelőben helyet adni. Nagyon szépen folyt le temetkezésünk, mert mondhatom voltunk 4–500-an. Erre az összetartásra ilyen forma köszönetet mondott a meghalt Ticz Ferenc apja, Ticz Péter: Kedves testvérek, köszönöm szíves megjelenésüket és fáradozásukat, maradok hű testvér a sírig. No lássuk testvérek, hogy tudunk mi temetkezni pap nélkül is!”⁴⁴

Régi falusi temetések, a kántori verses búcsúztatók levegője árad Sebők Dániel beszédéből. Még nem tud gyökeresen szakítani a kálvinista múlttal, az életnek és halálnak Istenéhez fohászkodik, akit ugyan már hatalmas szellemnek nevez Schmitt Jenő hatására, de még ennek a hitnek és beszédnek több köze van a református hithez, mint a tolsztojánus szekta mesterkéltn tanítá-

44 Sebők Dániel: Halotti beszéd a felekezetenkívüli temetésen. Földmívelő, 1899. 43. szám.

sához. Benne van a földi szenvedés, de benne van a mennyország békéje és nyugalma, aminek reménysége őt is táplálta. Kezdetleges és primitív a beszéd, valóban ráillett Szabó István békési testvér megállapítása, aki olvasva a Földművelőben, kijelentette a már idézett szakvat: *„Elvtárs! neked is jobban áll kezedben a kasza, mint a biblia, ahhoz is érteni kell!”* – De itt nem ez a lényeg, hanem az elkeseredés és az ebből fakadó tagadás és dac, ami ebben a mondatban jut kifejezésre: *„No lássák testvérek, tudunk mi temetkezni pap nélkül is!”* – És temetkeztek. Ma is látható Balmazújvároson a felekezetenélküliek temetőjében az a 8–10 gondozatlan sír, egyszerű fejfával, ami ezt igazolja. Ezekben persze nem mind testvérek nyugszanak, a szocialisták is itt kaptak helyet, ha szétvált is útjuk az élet folyamán, itt újra békésen megférnek egymás mellett.

Schmitt Jenő füzetének végén a szellemi vallás ünnepeiről beszél. A szekta a vasárnapot meghagyta ünnepnek, ezen a napon gyülekeztek össze szeretetvendégségre, melyre vonatkozólag Schmitt Jenő azt tanácsolja, hogy lehetőleg énekkel vezessék be. *„Felváltva szent ügyünket tárgyazó elmélkedésekkel foglalkozzanak, az evangéliumok fontosabb mondásainak és hasonlatainak, valamint idevágó füzeteink és könyveink (Krisztus istensége...) avagy vallásos tartalmú cikkeink magyarázásával töltsék az ünnepélyt.”* Ami az ún. sátoros ünnepeket illeti, az új vallás alapítója a karácsonyt és pünkösdöt ismeri el, ezekre vonatkozólag így tanít: *„a karácsony Jézus születésének ünnepe, benne egyúttal a szellem napvilágának kezdődő ébredését is ünnepeljük, mely egyszer a jelenleg még uralkodó éjszakát legyőzi. A kará-*

csonyfa jelképezi a szabadság diadalát. A pünkösd a győzelmes világosság ünnepe, a nagy világtavaszi ünnepe, a szellem vallásának diadalünnepe, reménység kifejezője, hogy a Szellem világossága diadalsugaraival győzni fog a sötétség hatalma felett. Ezen a napon ülik a szellem vallás tagjai a vigasztaló és világfelszabadító eleven eszme lakomáját, melynek jelképei vannak: a virágok, amivel a testvérek díszítsék fel magukat. Kívánatos továbbá – írja Schmitt Jenő –, hogy mindezekben az ünnepélyeken megfelelő énekeket énekeljenek az ünnepély kedélyhangulatának emelésére. Az éneklést váltsa fel a szónoklat. Ezekről az énekekről gondoskodni fogunk külön füzetben. Így alakítsa újjá az élethez ez a szent nép, mely jelenleg a népek Messiásaként kényszerűen a röghöz van láncolva” (13. lap).

Nincs tudomásunk róla, hogy a szellemi vallás énekeskönyve megjelent volna, valamint arról sem, hogy az összejövetelek, ünnepek alkalmával mit énekeltek a testvérek. Pedig nem lenne érdektelen számunkra ha tudnánk, milyenek voltak ezek az énekek? Találtunk ugyan egy füzetecskét „Munkásdalok, szavaltok és halotti énekek” címmel, ami 1901-ben jelent meg Hódmezővásárhelyen Czeglédi Imre összeállításában. Azonban a kis füzetben nagyrészt a jó értelemben vett szocialista munkások dalai és indulói vannak összegyűjtve. Mindössze egy olyan temetési éneket tartalmaz, amely a szellemi vallás jegyeit viseli magán. Az ének címe és szövege a következő:

*„Háznál való ének. Elvtársunk halálakor.
(Dallam: „Bánatos a kedvünk”)*

*Bánatos a kedvünk, szívünk majd meghasad,
Mikor koporsóját látjuk elvtársunknak,
Immár megszabadult a földi ktnoktól,
E csúnya rendszernek vaskaliczkájától.*

*Bánatos a keblünk, szívünk majd meghasad.
Ha tőlünk egy elvtárs halál által szakad,
Örök lakója lett a sír fedezetnek,
Hol nem rettegtetik a gyilkos fegyverek.*

*Bánatos a keblünk, szívünk is nagyon fáj,
Midőn a szenvedés halált hozott terád.
A Krisztus tanait mi tovább követjük,
A koldust segítjük, a hol csak tehetjük.”⁴⁵*

⁴⁵ Czeglédi Imre: Munkásdalok, szavatok és halotti énekek. Hódmezővásárhely, 1901. 28. p.

AZ EGYHÁZ ÉS AZ ÁLLAM MAGATARTÁSA A TESTVÉRI KÖZÖSSÉGGEL SZEMBEN

A szellem vallása kialakulásának, hit és erkölcstanának ismertetése folyamán itt-ott szó esett arról a viszonyulásról, magatartásról, amellyel a hivatalos egyház és az állam viseltetett a felekezetenküliekkel, illetve a testvéri közösséggel szemben. Jelen fejezetben részletesebben vizsgáljuk ezt a kérdést. A szekta mozgalma ugyanis nem volt elszigetelt jelenség, jellege és kezdeti állapota több ízben kiváltotta az államhatalom élénk érdeklődését. Amint mondtuk a szellemi vallás a szocialista mozgalom egyik oldalhajtása volt. Márpedig a szocialista mozgalom az államrend szemében üldözendő cselekménynek számított. Igyekezett is mindent elkövetni terjedésének megakadályozására, amihez a házkutatás, börtön, csendőrsortűz voltak az eszközök.

A házkutatást és a velejáró zaklatásokat Balmazújvároson a szocialista földművesek és a szekta tagjai egyaránt végigszenvedték. Sebők Dániel a Földművelőben számol be az újvárosi helyzetről. Leírja, hogy a házkutatást Rózsa Gábor házánál kezdték, ahol mindent széthánytak Ferencz Elek főszolgabíró parancsára. A földművelő egyesület már régóta küzdött alapszabályának megerősítéséért, minden eredmény nélkül. Ezzel kapcsolatban írja Sebők a cikkben: „*az alapszabályról*

ezt mondta az őrsvezető, tudja meg kend, hogy az orrát beverem, hogy a szájával összeszakad és abból lesz egy alapszabály, ezeket Rózsa mind türte". A többi szocialista földmunkás sem került el a sorsát, az 1900. március 1-jén végrehajtott általános házkutatásból senki sem maradt ki, akinek valami köze volt a földművelő egylethez, illetve a szektához. A Földművelőt a postán kobozták el. Csobán Péter testvért felhívták a község-házára, ahol megfenyegette az őrsparancsnok: „...ő ki-irtja belőle az eszmét, addig foglak benneteket zaklatni, éjjel és nappal, amíg föl nem hagytok ezekkel a csábító lapokkal és iratokkal, mert én elintézem a szolgabtróval, hogy elbánhattok veletek”.⁴⁶

A szocialisták üldözése tovább tartott, a szektával szemben azonban lassanként elnézőbb lett a csendőrség. Belátták, hogy ez beteges hitű csoportról, végeredményben ártalmatlan emberekről van szó, akik talán nem is beszámíthatók, nem is normálisak. Összejöveteleik alkalmával semmi államellenes dolog nem történik, ami pedig ezen túl van, az már az egyház ügye.

Természetesen az egyház sem nézte tétlenül a divatszerű egyházellenességet, a maga módján és eszközeivel igyekezett gátat vetni a felekezetenélküliségnek. Benne volt a féltés és felelősség az egyház egysége iránt. Kétségtelenül volt a gondolkodásmódjában egy „hadd hulljon a férgese”-szerű tendencia is. Ezt legjobban a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap egyik cikkében láthatjuk, ahol az író kijelenti: „*Mindjárt az új egyházpolitikai törvények életbeléptetése után mutatkozott meg a felekezetenélküliség veszedelme, ugyancsak hatalmas rést*

⁴⁶ Sebők Dániel jelentése Balmazújvárosról. Földművelő, 1900. 11. szám.

ütve egyházunk falain. Szinte megdöbbenő volt az egyházból kilépőknek a száma, s féltő, hogy oly rohamos hit-hagyás mellett az Úr Sionja mielőbb megdől. De ez csak átmeneti tünet volt. A dolog nem rejtett magában nagyobb veszedelmet, mert az egyházunkat akkor elhagyók, már régen nem voltak annak tényleges tagjai, legalább 90% nem. Tényleges veszteség távozásukkal nem igen érte az egyházat.” – Azt is megjegyzi ugyan a cikkíró: „Nagy baj, hogy egyházunk csak tanácskozott a kérdés felett és a gyakorlati életben jóformán semmit nem tett. Nem vetük komolyan a kérdést.”⁴⁷

Az egyház hívei iránti felelősség tehát korántsem volt olyan nagymérvű, ahogy ezt várni lehetett volna. Csak elvétve találunk cikket, mely a veszélyre figyelmeztette az egyház felelős vezetőit. Pedig az esperesi jelentések, ha nem is pontosan, de rámutattak a bajra, mutatták azt a lázgörbét, ami a betegség nagyságáról tanúskodott. Mindössze egy kis füzetet találtunk, mely a felekezetenkívüliek problémájával foglalkozik. A „Koszorú” népszerű kiadványok sorozatában megjelent kis füzetecskének címe: „Dőre Márton felekezetenküli akar lenni!” – Papp Albert írta ezt a tartalmát tekintve is „dőre” munkácskát. Kedvesen elmondja benne Dőre Márton és a tiszteletes beszélgetését. Márton gazda bejelenti, hogy felekezetenküli akar lenni a túl magas egyházadó miatt. A szívélyes diskurálás közben kitűnik azonban, hogy nem az adóval, hanem a hittel van baj: Dőre uram ugyanis nem hisz Istenben, nem hiszi a világ teremtését, Jézus csodáit, feltámadását. A tiszteletes aztán terjedelmes, de annál szebb fejtegetéssel, termé-

47 Gergely Antal: A felekezetenküliség. Prot. Egyh. Iskl. Lap. 1899. 27. szám, 417.

szetből vett képekkel és hasonlatokkal, némi bibliai alátámasztással visszatéríti a tévelygő juhot az egyház aklába. A beszélgetés végén úgy meggyőzi, hogy Dőre uram a világ minden kincséért sem volna hajlandó elhagyni egyházát.⁴⁸

Ez így leírva nagyon szépen hangzik, a valóságban azonban nem ez volt a helyzet. Először is: ha jelentkeztek kilépési szándékkal a felekezetenküliek a lelkésznél, vagy a plébánosnál, szó sem lehetett nyájas beszélgetésről, egyszerűen nem engedték meggyőzni magukat, vagy szóba sem álltak a pappal, másodsor pedig az az eset is előfordult, hogy maga a lelkész sem állt velük szóba. Ha beszélgetésre egyáltalán sor került, annak végén nehezen lehetett volna megállapítani, hogy kinek volt rosszabb véleménye a másikról. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy efféle naiv eszközökkel semmi hatást nem tudott elérni az egyház a felekezetenküliekkel, illetve a szektásokkal szemben.

Balmazújváros esetében azonban, ahol a helyzet valóban akuttá vált, más módszerhez folyamodtak. Ismételten hangsúlyozzuk, nem erőszakot alkalmaztak, hanem amikor látták, hogy a helyi erő kevés a mozgalom megfékezésére, a tiszántúli püspök segítségét kérték. Kiss Áron a legnagyobb készséggel tette magáévá az ügyet és 1901. január 6-án a következő körlevelet intézte a balmazújvárosi hívekhez:

48 *Papp Albert*: Dőre Márton felekezetenküli akar lenni. Bp. 1897. Koszorú. Népies kiadványok. 33. sz. füzet.

*„A balmaz-újvárosi ev. ref. egyháztagokhoz!
Szerelmes atyámfiai az Urban!*

Mély megilletődéssel hallottam s vettem azt az igazán megfoghatatlan és leverő hírt, hogy ti közöttek, Balmaz-Újvároson lakó híveink, hitegető próféták csalfa beszédein elindulva, azon gondolatra jöttetek, hogy kiléptek a mi református egyházunk kötelékéből s lesztok felekezetenküliek. Elhagyják tehát őseik hitét, elhagyják azt a vallást, melynek védelmében háromszáz éven át annyi sok nemeslelkű hős küzdött s áldozta fel vérét s életét; elhagyják azt a magyar református egyházat, melynek alkotmánya s alkotmánya által biztosított szabadsága, háromszáz esztendőn keresztül védelmező bástyája volt a magyar haza szabadságának is és elhagyják amint hallottuk, a férfiak feleségüket elválással, a családot elhagyással fenyegetve, ha őket nem követnék, elhagyják csak azért, mert amint mondják, szegények és nem bírják az egyházi terheket.

Milyen szomorúságosan megváltozott világ ez! Még őseink elbirták hitükért, vallásukért a sötét börtön rabbilincseit is; még kétszázharmincöt évvel ezelőtt, a pozsonyi, előbb pedig az eperjesi vértörvényszék elébe hurcolt atyáink, inkább választották a vérpadot és a rettenetes gályarabságot, semhogy megtagadják és elhagyják a Krisztus egyházát, semhogy hűtlenek legyenek a lelkiismereti szabadság egyházához és ma, ti közöttek akiknek sorsotok még mindig aranyos és boldogságos azon testvéreink állapotához képest, akik idegen nemzetiségek és vallásfelekezetek közt élve, utolsó fillérüket is áldozatuk adják, csakhogy megmaradhassanak magyarnak és reformátusnak, ti közötte-

tek azért akarnak némelyek kilépni, felekezetenkívülivé lenni, hogy megszabaduljanak attól a néhány fillértől, melyet tőlük az egyház és iskolák fenntartása kér és megkíván.

Elhiszitek hát, amit néhány hitegető mond, hogy megszabadultok az egyházi tehertől. Lássátok, a törvény nem ezt mondja! Ha kiléptek is a református egyház kebeléből, éppen a törvény értelmében tartoztok viselni még öt éven át azon egyház terhét, melyet elhagytatok. Mivel könnyebbül meg hát terhetek?

Elhiszitek azt is, hogy a magyar állam állít a ti gyermekeiteknek ingyen iskolát? Ugyan miből állítana? Hiszen az államnak sincs, ha reánk, édes gyermekeire ki nem veti adóban s ezt a terhet csak úgy fogjátok érezni, mint a mostanit és az iskola mégsem lenne a tiétek, hanem az államé!

De ha volna is az államnak arra pénze, hogy néktek ingyen iskolát állítson, hát azt hiszitek, hogy akkor nem kellene gyermekeitek vallásos oktatásáról gondoskodni? De bizony kellene! Mert lássátok, ha az a törvény, melyben most elindultatok, megengedi azt is, hogy valaki felekezetenkívüli legyen, azaz: ne tartozék egy egyházhoz sem, de azt már nem engedi meg, hogy a gyermekek vallástalanul nőjjenek fel. Nem tekintí tehát felekezetenkívülieknek a ti gyermekeiteket sem, hanem kötelezni fog titeket arra, hogy gyermekeiteket mint eddig, úgy ezután is járassátok a református iskolába és így viseljétek azon iskola terhét, hol gyermekeitek tanulnak.

Olyan hát ez a törvény, mint az, mely némelyeknek a házasság felbontását megengedi. Emlékezzetek csak a bibliából arra a történetre, amikor Urunk Jé-

zus Krisztust megkérdezték a farizeusok: szabad-é embernek elbocsátani feleségét akármi vétekért? És az Úr elmondván a házasságról a maga véleményét, azal fejezte be szavait: Mózes a ti szíveteknek keménységéért engedte meg néktek, hogy elbocsássátok a ti feleségeiteket, de nem úgy volt eleitől fogva. Éppen ezt lehet mondani most, hogy igenis, van egy törvény, mely megengedi, hogy valaki egyik bevett vallásfelekezeten se legyen tagja, megengedi ezt egynémelyek szívének keménységéért, de ez nem így volt eleitől fogva. És ha megengedi is egyeseknek, hogy felekezetenküliek legyenek, de nem engedi meg a vallástalanságot, nem engedi meg, hogy a magyar haza jövő reményei, a gyermekek vallás nélkül nőjenek fel, mert az állam is érzi, tudja, hogy minden ország talpköve a vallás, tiszta erkölcs, mely ha romlott mint hajdan a hatalmas Róma, még a legerősebb állam is ledől és rabigába gömnyed!

Vegyétek szívetekre ezt édes atyámfiaim! Erősen és mozdíthatatlanul megálljatok! Ha ki közületek már megtévelyedett, gondolja meg tettének helytelenségét, oktalanságát s ha nem ma, lássa be holnap, lássa be holnapután, hogy gondolkodás nélkül, elhirtelenkedve cselekedett. Ha szégyelli a Krisztus evangéliumát: ám menjen! a hordozza vállain azon nehéz felemás igát, mely alatt a hitetlenekkel egybeszerkesztetett. De ti többiek, viseljetek gondot magatokról és egymásról, hogy midőn közzétek mennek, akik ellenkező dolgokat szólnak, hogy titeket elálltassanak, legyen erőtök azt kiáltani feléjük: távozzatok tőlem, mert meg vagyok írva, a te Uradat Istenedet féljed és csak ő néki szolgálj!

*Ajánlak titeket atyámfiai az Istennek és az Ő kegyelmessége beszédeinek, ki feléptíthet és megadhatja néktek, amik örökség szerint bírjatok, minden szentekkel egybe. Isten áldása és kegyelme legyen a hűvekkel.*⁴⁹

A kétezer példányban kinyomtatott körlevelet az újvárosi reformátusok, a felekezetenküliek és a szekta tagjai között osztották szét. Az előbbieknél nyilván azért, hogy erősítse az egyházhoz való ragaszkodást, az utóbbiaknak pedig azért, hogy visszatérítse a tévelygőket az egyházba. Megkapták azok is, akiknek elsősorban szólt. Nem hisszük azonban, hogy a címzetekben valami nagy lelkiismeret-furdalás támadt volna, amiért elhagyták őseik hitét. Saját vallásukban való hitük sokkal erősebb volt, semhogy egy ilyen körlevélre – még ha a püspök írta is –, mehtagadták volna a közösséget. Kiss Aron valóban eltévesztette az eszközt és a módszert. Állami törvényekre való hivatkozással senkit sem lehet visszaédesgetni az egyházba. Márpedig ő úgyszólván csak erre apellál. Az egyháztörténeti példákra való hivatkozás esetleg jó lett volna, de még ezt is elrontotta azzal, hogy a nincstelen napszámos embernek szemébe mondja: aranyos és boldogságos az élete. A gályarabok szenvedése nem lehet összehasonlítási alap, az éhező parasztembernek az nem mond semmit, hogy hitünk hősei „régén” mennyit szenvedtek, amikor ő a „mai” sorsának javulását várja, a „holnap” boldogságát keresi a maga módján. Nem is volt szinte semmi ered-

49 A körlevél egy-egy példánya a balmazújvárosi ref. egyház és a hajdúböszörményi ref. egyház levéltárában.

ménye a püspöki körlevélnek, a szekta tagjai bizonyára szépen elolvasták és nyugodtan folytatták tovább közösségi életüket, a szellemi vallás alapján. Annyira azonban mégis becsülték a püspököt, hogy feleltek a körlevélre. Egy névtelen cikkíró a Földművelőben „Válasz és őszinte szó a tiszántúli egyházkerület püspökének” címmel a következőkben fejtette ki a szekta álláspontját a felhívással kapcsolatban: „*abban igaza van a püspök úrnak, hogy felekezetenküliek lettünk, de azzal a meggyőződéssel lettünk azzá, hogy az istenség a mi bensőnkben megnyilatkozott, megnyílt bennünk Krisztus igazi szelleme, az igazi isten szelleme, ami bennünk lakozik és bennünk eleven alakot öltött. Nem tekintjük az istent, mint valami bosszúállót, hanem mint emberszeretőt. Ön is paptársaik csak a haragvó istenről tudnak prédikálni.*” Visszautasítja a cikkíró azt a vádat, hogy a felekezetenküliek elhagyják családjukat, feleségüket, „*mi csak úgy szeretjük nőnket, mint eddig, sőt még jobban, mert nem az öregek, mert a fiatalok élvezik majd a jólétet, amit az idősek kivívnak*”. Hasonlóképpen tiltakozik az ellen a kitétel ellen, hogy ők az ősök vallását elhagyták, „*mert az őseinknek a hite és vallása a világgosszág vallása volt és ma már hol vagyunk ettől, a legnagyobb szellemi tudatlanság dívik. A nép azonban kezdi döngölni a teológia erős oszlopát. Mi is szenvedünk az igazságért, nemcsak az ősök, szenvedünk Krisztus igaz szelleméért. Ön azt is mondja püspök úr, hogy a mi életünk aranyos és boldogságos, próbálja meg a püspök úr a mi aranyos boldogságunkat, szívesen átengedjük ezen gyönyörű helyzetünket, amiben most élünk. Az öt évből pedig minden évben eltelik egy év, lassan de biztosan eltelik és akkor nem lesz semmi akadály, mely az emberi*

*fejlődésnek gátat vetne, nem fogják szellemünket megláncolni.*⁵⁰

A szekta tagjai ezzel befejezettnek tekintették az ügyet. Hiába igyekezett a helybeli egyház vezetősége mindent elkövetni a felekezetenélküliség és a szekta terjedésének megakadályozására, amire egyébként az egyházmegyei közgyűlés is felhívta őket. Az 1901. augusztus 29-i közgyűlés jegyzőkönyve kimondja: *„Mély sajnálattal vesz tudomást egyházmegyei közgyűlésünk a balmazújvárosi egyházban fellépett felekezetenélküliség veszélyéről s egyes egyháztagok megtévelyedéséről; midőn a Főtiszt. Püspök úrnak kibocsátott atyai lelkes szózatáért hálás köszönetet mond, egyszersmind felhívja a balmazújvárosi lelkész és egyháztanács, valamint általában az egyházak örállóiuul rendelt lelkészek és presbitériumok éber figyelmét és gondoskodását a tekintetben, hogy az egyház lételét és gondoskodását a tekintetben, hogy az egyház lételét alapjában veszéllyel fenyegető felekezetenélküliség tova terjedésének útját állni, vagy fellépését lehetetleníteni, az eltévelyedetteket tévelygésökről felvilágosítani s az egyházba jó indulattal visszaterelni minden erejükkel igyekezzenek.*⁵¹

Határozatot hozni könnyű volt, a végrehajtás azonban már nehezebben ment. A felekezetenélküliek tovább szaporodtak, a szekta pedig elindult és eljutott fejlődésének csúcspontjára: a vagyonközösséghez.

50 Válasz és őszinte szó a tiszántúli egyházkerület püspökének. Földművelő, 1901. 11. szám.

51 Alsószabolcs-Hajdúvidéki ref. egyházmegye jegyzőkönyve. 1901. aug. 29. 31. pont

A VAGYONKÖZÖSSÉG

A vagyonközösség kérdése az őskeresztyénség korától kezdve állandó problémát jelentett az egyház története folyamán előállott szekták életében. A középkori szekta az eretnekmozgalmak, Bresciai Arnold hívei, a valdensek, a patarenusok, a beghardok és a lollhardok, a táboriták és a husziták, a münsteri újrakeresztelők és rajongók mind-mind őskeresztyén példákra hivatkozva akarták megvalósítani kommunisztikus vagyonközösségüket, abból az ellentmondásból élve, mely az őskeresztyén ideál és a valóságos egyház között fennállt. Az első keresztyének ugyanis az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv 4. részének 32. verse szerint vagyonközösségben éltek: „A hívők sokaságának pedig szíve-lelke egy vala, és senki semmi marháját nem mondá magáénak, hanem nekik mindenök köz vala”. A mindenkori szekták egyik legjellemzőbb sajátsága az a törekvés, mely az őskeresztyén mintákhoz való visszatérést sürgette. A „vissza az őskeresztyénséghez” elvben a vagyonközösség is bennefoglaltatott. Így volt ez a szellemi vallásnál is, a balma-zújvárosi testvéri közösségben. Ebben a vonatkozásban a szellemi vallás, az erőszaknélküliség és a szeretet nagy apostola és tanítómestere Tolsztoj járt elől jó példával, aki vagyonát szétosztotta és gróf létére együtt dolgozott parasztaival. Ha a tanítványa, Schmitt Jenő nem is tette

ezt, mindenesetre írásaiban és cikkeiben arra ösztönözte híveit, hogy nem elég a szeretetközösség, a felekezetenélküliség alapján eszközölt szervezkedés, a következő lépésnek a gazdasági testvérközösség megvalósítását kell tekinteni. Ebben az értelemben írt cikket Lukács Sándor testvér a Földművelőben: *„Nagyon sokat halljuk naponta: birtok felosztás, birtok közösség, közös haszonélvezet. Ezt akarjuk mi, ezt a krisztusi felebaráti szeretetet. Ennek pedig a neve: fogyasztási és termelési szövetkezet, melynek főcélja mindenféle kereskedelmet egyeseknél megszüntetni és helyébe a közösséget léptetni, úgymint a boltokat, áruházakat, egyes pénzüzeteket, gépeket és egyéb üzleteket is, köztulajdonná akarjuk átalakítani. Mi munkások tiszteljük minden eszme harcosában azt az ideált, mely a népfelszabadításra törekszik, legyen az akár szocialista, vagy más emberbarát, nekünk az mindegy. Elérkezettnek látszik az idő, hogy a Krisztus országának meg kell valósulni, el kell jönni, és közösen mint testvéreknek élni.”*⁵²

Mindez talán még kevés lett volna a vagyonszövetség tényleges megvalósításához, Tolsztojnak egy könyve azonban megadta azt a végső lökést, melynek eredményeképpen létrejött a balmazújvárosi testvérek vagyonszövetsége – Tolsztoj műve „Dolgozzatok amíg mécsesetek ki nem alszik” – előttünk ismeretlen úton és módon jutott el a testvérekhez. Feltételezhető, hogy Schmitt Jenő közvetítésével történt a dolog. A könyv eseménye a keresztyénség első századában játszódik. Főszereplője Julius, egy gazdag tarsusi ékszerész fia és rabszolgája Pamphilius. A rabszolga felszabadulása után a keresz-

52 Lukács Sándor: Szervezzük birtok közösségre a társadalmat. Földművelő, 1899. 14. szám.

tyénekhez csatlakozik, akik Daphne városában élik példaszzerű életüket. Pamphilius gyakran találkozik régi gazdájával Juliussal. Elmondja neki, milyen sorsuk van a keresztyéneknek, milyen a vagyonszűkösségük. Julius keresi a boldogságot, úgy véli, hogy a keresztyének között fogja megtalálni. A régi életforma azonban mindig visszahúzza, folytatja tehát szórakozásokkal és kicsapongásokkal teli életét, de mindig kacérkodik a gondolattal, hogy elmegy a keresztyénekhez. Késő öreg koráig tart ez a tétovázás, amíg végre megcsömörölve a világi életől, valóban elhagyja családját és a keresztyének között boldogan élt haláláig.⁵³

Tolsztoj művéből, de méginkább az Apostolok Cselekedeteiből vett példa nyomán 1901-ben megkezdtek tehát a balmazújvárosi testvérek a közös életet. Veres Péter szerint először csak a búzát hordták össze, amit aratással, csépléssel kerestek. Róth András kamrájában raktározták el és onnan vitt ki-ki magának örömetni a malomba, ha szükség volt rá. Ez azonban még csak a kezdeti állapot volt, mintegy első foka a vagyonszűkösségnek. A következő lépés az volt, hogy eladták házaikat, felesleges ingóságait, az összegyűlt pénzen – 600,- Ft-on – vettek egy ócska házat a Bercsényi utcában. A lebontott lakás helyébe egy nagy alakú épületet emeltek 12 család számára, kilenc kéménnyel. A tagok száma a következőképpen alakult: felnőtt férfi és nő volt 25, gyermek 24. Közben szaporodott, de fogyott is a számuk. A közösségnek nemcsak a községben, de még a megye határain túl is eljutott a híre. Így például egy Zohoray Kálmán nevű zongoratanár valahonnan Ugocsából jött hozzájuk. Azon túl, hogy vezette az

⁵³ Tolsztoj: Dolgozatok amíg mécsesetek ki nem alszik. Bp., 1900.

éneklésüket, szorgalmasan dolgozott velük kinn a mezőn. Még egy Schleiffer Péter nevű német kőműves is közzéjük vetődött, Veress Péter szerint ő irányította az építkezést. (A ház mai alakja már semmit sem mutat régi formájából, teljesen átépítették.) B. Molnár Imre gyomai testvér is tudomást szerzett az újvárosiak vagyonszövetségéről, ha személyesen nem is csatlakozott hozzájuk, de a Földművelőben nyílt levelet intézett hozzájuk: *„Óhajtom a nagy testvéri közösséget, miként egy család s egy lélek, de a külszín alatt jól tudom megférne az önző ember, aki tán az önös, vagyis a magántulajdon megszüntetésével ezt az állapotot is épp úgy kiaknázná a maga előnyére, mint annak fenntartása mellett, de tanuljuk egymást ismerni, szeretni, becsülni.”*⁵⁴

A testvérek közösen dolgoztak mindenütt, igaz többnyire csak a más földjén, saját földje nem volt a közösségnek, de amit napszámban, kepében, vagy bármilyen más formában kerestek, azt becsületesen beszolgáltatták a közös raktárba, illetve pénztárba.

Két éven keresztül nem volt semmi baj a közösségekben. Békességben éltek együtt, nem volt semmiben hiányosságuk és ez a tény sok nincstelen parasztembert meggondolkoztatott. Kezdett vonzóvá válni életformájuk a balmazújvárosiak előtt. Különösen tavasszal sokan csatlakoztak volna hozzájuk, miután ekkorra már otthon elfogyott az enivaló. A közösség azonban – bár ez elmentésben állt elveikkel –, nem tudott bárkit felvenni. Róth András kijelentette – és nyilván ez volt a többség véleménye –, hogy csak olyan új tagot vesznek fel, aki a „hitén kívül” valami anyagi javakat is hoz magával. Ez érthető, hiszen a nyolcvanfilléres napszámból gyűjtött

54 Földművelő, 1902. 18. szám.

tőkével és a tizenhatodán való aratással szerzett kenyérral valóban okosan kellett gazdálkodni. Nem nyithatták meg minden nincstelen belépni akarónak a kamrát, mert hamarosan kiürült volna.

A napszám és részesaratás mellett háziiparral is próbálkoztak. Kaskötő üzemet akartak létesíteni, sajnos sikertelenül. Tányér Imre elment ugyan a Tiszához, megtekintette a füzest, ahonnan az anyagot szándékozták szállítani, közben azonban Tányért a csendőrség egy régebbi cikkért (A felekezetrőlküliség szent és sérthetetlen) elvitte, amíg ő a büntetését töltötte, a füzest eladták, nem volt senki a testvérek között, aki kezébe vette volna az ügyet, azt hitte a tulajdonos, hogy már nem kell nekik, eladta tehát másnak.

A vagyonszövetség tagjai közötti békés egyetértés lassanként kezdett alábbhagyni. Volt, aki több ennivalót követelt, az asszonyok nem fértek meg egymás mellett. A föld tekintetében sem tudtak megegyezni. A közösségnek – amint mondtuk –, nem volt földje, egy-két tag viszont rendelkezett pár holddal, így például Tányér, Deli és Róth. A többség azt akarta, hogy adják el azt is, senkinek nem lehet magántulajdona a vagyonszövetségben. Róth viszont még venni akart, hogy azon közösen gazdálkodhassanak. A kérdésben nem tudtak dűlőre jutni. Hozzájárult mindehhez a vezér, vagyis Tányér Imre távolléte, aki határozott egyéniségével esetleg el tudta volna simítani az egyenetlenségeket.

Másik jelentős tényező volt a bomlási folyamat megindulásánál a balmazújvárosi magatartás a testvérekkel szemben. Ahol csak tehették, gúnyolták őket, különféle rágalomokat terjesztettek róluk, hogy nemcsak vagyonszövetségben, hanem nőközösségben is élnek. Ez persze egyáltalán nem volt igaz, az viszont igen, hogy az asz-

szonyokkal sok baj volt. Az ő viselkedésük sokban hozzájárult a felbomláshoz, némelyik csak kényszerből követte a férjét a közösségbe, nem érezte jól magát benne.

Azt is beszéltek a közösségről, hogy a tagok legelni akarnak, ebből annyi volt az igaz, hogy valóban egynéhányan vegetáriánusok lettek. Egyre több ellentét, nézeteltérés keletkezett a testvérek között és végül az egész vállalkozás Róth András szavai szerint „megbukott a hason”. A lélek gyengébbnek bizonyult a testtel szemben. 1902-ben teljesen csődöt mondott a vagyonszösség. Ahogy összehordták a tagok vagyonszájukat, úgy szíjjelhorodták. Folytatták tovább napszámos életüket ott, ahol másfél évvel ezelőtt abbahagyták. Tányér Imre egyelőre még maradt a közös házban, a felesége és három gyermeke azonban visszaköltözött régi otthonukba. Később Tányér is kénytelen volt családját követni. Egyedül a raktárnok, Róth András tartott ki, ő nem tudott hová menni, még háza sem volt. Sokáig ugyan ő sem maradhatott a nagy házban, a testvérek, mivel mindnyájuk pénze és munkája benne feküdt, eladták egy zsidónak, aki korcsmát nyitott benne. A ház árát igazságosan elosztották.

A vagyonszösség felbomlásával az intenzív lelki élet is megszűnt. A testvérek kigyógyultak a szellemi vallásból, hogy néhányan egy még nagyobb betegségbe essenek bele: a spiritizmusba. A két tan nem esik messze egymástól, a szekta vezérei, Róth, Tányér, Szakács az asztaltáncoltatásban, halottidézésben találtak maguknak újabb szellemi táplálékot. Az egyszerűbb tagok nagy része visszatért az egyházba, mások a szegény miatt elköltöztek Balmazújvárosról, mint akik sem helyüket nem tudták megtalálni, sem az annyira áhított földi mennyországot nem tudták megvalósítani.

ÖSSZEGRZÉS

Dolgozatunk előbbi fejezetei nyomán feltárult előttünk egy keletkezésében, terjedésében és fejlődésének irányában egészen különleges szekta története. Magában a szektásságban szinte azt mondhatnánk, semmi rendkívüli nincs, mert sajnos az egyház története majdnem minden korban fel tud mutatni egy-egy jelentős, vagy jelentéktelen megmozdulást, egy-egy az egyház testéből kivált embercsoport hosszabb-rövidebb ideig tartó tévelygését.

A szekták életképességét sok esetben az mérte le, hogy a szekta tagjai mennyire találták meg benne azt, amit hiába kerestek a történelmi egyházakban, mennyire elégítette ki hiányérzetüket a szektában kapott lelki táplálék. Ha annak teológiája, hittana és rendszere túl elvont, felfoghatatlan, ellentmondó volt, a csalódás előbb-utóbb a közösség felbomlásához vezetett. A szellemi vallás tanrendszere – amint láttuk –, elrettentő példája egy zavaros, küönféle szellemi irányzatok elveiből összehordott vallásnak. A szekta alapítójának és apostolának filozófiája élete folyamán annyi sok változáson ment át, hogy egyszerűen nem volt ideje rá, hogy

ezek az elvek rendeződjenek és tisztázódjanak benne. Előttünk ismeretlen úton jutott el Schmitt Jenő a szellemi valláshoz és ezen keresztül érthetetlen módon a szociáldemokráciához. Ez az állapot eredményezte azt, hogy egyik cikkében hirdeti a legszélsőségesebb isten-tagadást, a másikban viszont egy jámbor keresztyén buzgó imádságával esedezik az egek urához, hogy segítse győzelemre a független szocializmust. Később azonban valamilyen oknál fogva hátat fordított a szocializmusnak és csak a szellemi vallás érdekli, majd Tolsztoj nyomán eljut az ideális anarchiához, melynek alaptétele a társadalom és az állam minden politikai hatalmának megszüntetése. Tolsztoj és Schmitt Jenő ún. „anarcho-kommunizmus”-ában, mint az anarchizmus egyik válfajában a kizsákmányoló osztályokra és az államra kizárólag erkölcsi eszközökkel akart hatni, mindketten követelik az egyén tökéletesedését, hirdetve, hogy nem szabad erőszakkal ellenállni a gonosznak. Ez tehát az alapja a szellemi vallásban szinte kötelezővé tett szeretet parancsának. Azonban az anarchizmus szöges ellentétben áll a szocializmus és kommunizmus ideológiájával. Az anarchizmus nem tudott nyújtani híveinek semmit, legfeljebb általános szólamokat hangoztatott a kizsákmányolás ellen. Nem értette meg a kizsákmányolás okait, úgy vélte, hogy a társadalom útja és fejlődése a szocializmus felé vezet.

Így jutottunk el az előszóban feltett egyik kérdés megválaszolásához: mennyiben volt kommunista a bal-mazújvárosi testvéri közösség? Ha a szellemi vallást csak az anarchizmus oldaláról nézzük, ki kell jelentenünk, hogy a szektának semmi köze nincs sem a szo-

cializmushoz, mégkevésbé a kommunizmushoz, annak ellenére, hogy a szekta az agrárszocialista mozgalmakból fejlődött ki egészen sajátságos módon. Sajnálatos tényként kell megállapítanunk, hogy a szekta vezetője Schmitt Jenő félrevezette, zsákutcába juttatta hiszékeny és naív követőit.

De ott van a másik letagadhatatlan tény is: a vagyonszociális, mint a kommunizmus végső célja, ami a balmazújvárosi testvéri közösségben megvalósult. Az most mellékes, hogy milyen indítókók hozták létre, a tények beszélnek és ezen az alapon a szekta tagjai származásuknál, tiszta emberségüknél fogva a szocializmus legedesebb gyermekei lehetek volna. A balmazújvárosi testvéri közösség egészen különleges módon folytatója annak a harcnak, amit a középkor forradalmi plebejusai, parasztjai és gondolkodói a haladásért vívtak. Ezen az alapon – de csakis ezen –, a balmazújvárosi szekta besorolható a szocializmus előfutárainak sorába. A legnagyobb érdekünk az, hogy egy fojtogató társadalmi rend közepette keresték a megoldás útját, a cél helyes volt, csak a hozzávezető út volt helytelen. De sem ezért, sem pedig kudarcukért nem lehet őket elítélniük. Mert hamis szemszögből néznénk a történelem eseményeit, ha az utókor kényelmes álláspontjából indulnánk ki, ahonnan egyben az eredményeket is áttekinthetjük. Túlságosan könnyű a legyőzöttet később ostobának nevezni csak azért, mert megkockáztatta a veszedelmes harcot.

A másik kérdésünk, amire feleletet kell adnunk: mennyire volt vallásos a testvéri közösség? A maga módján és a saját szempontjából vitathatatlanul vallásos-

sak, a szó szoros értelmében hívők voltak. Ha azt a hitbeli erőt, amit arra fordítottak, hogy a Schmitt Jenő által egy rég letűnt német és orosz bölcselek elavult eszméiből, a bibliai dogmáknak zűrzavaros, érthetetlen, anarchista ideológiával fűszerezett keverékéből összeállított vallást megértsék, ha ezt az erőt a saját eredeti vallásuknak és hitüknek megszilárdítására használták volna fel, egyházuknak hitben legerősebb tagjai lettek volna.

Hogy miért nem lettek azok, hogy hol történt a kiklás, ezt nehéz lenne megmondani. A szektákkal kapcsolatban mindig marad egy nyitott kérdés. Mert bár megállapítjuk a különféle társadalmi, egyházi, lélektani okokat, melyek, a szektát létrehozzák, de ott marad egy megoldatlan probléma: miért éppen ez a csoport? Közelebbről Balmazújváros több ezer nincstelenje közül miért éppen az a néhány család vált ki és indult el a szekta útján? A többi, akik ugyanúgy és ugyanolyan sorsba éltek, miért maradtak hűségesek régi egyházukhoz? Vagy ha olyan nagy jelentőséget tulajdonítunk a társadalmi helyzetnek a szekták keletkezésének, miért terjed ma is a szekta? Pedig a múlt rendszerben elnyomott parasztságnak és ipari munkásságnak soha nem volt annyi lehetősége az anyagi és szellemi felemelkedésre, mint a mai időben. Miért égető probléma ma is a szekta kérdés? A sokféle összetevő között, melyek a szektát létrehozzák, van egy megfoghatatlan valami, ami az egyes embert a szekta iránt fogékonnyá teszi. Ezek felé sem az egyház, sem a társadalom nem tud meggyőző szót mondani, mindaddig megmarad az általa helyesnek vélt hitében, amíg a csömör, vagy a kiábrán-

dultság el nem végzi benne a maga munkáját. Ez persze nem jelenti azt, hogy az egyház tétlenül nézze a szekták burjánzását, elharapódzását és a várakozás álláspontjára helyezkedve kibőjtölje a természetes gyógyulást.

Hátra van még a balmazújvárosi testvéri közösség története legérdekesebb részének, a vagyonközösségnek egyházi szempontból való vizsgálata és bírálata. Mindezekelőtt azt hangsúlyozzuk, hogy a szekta beleesett a mindenkori szekták közös hibájába: a Bibliából, annak egészéből egy részt kiszakított mint törvényt és azt túl-hajtott formában igyekezett végrehajtani. De ezen a tévedésen túl arra a lehetetlen – bár az egyház története folyamán nem ismeretlen –, feladatra vállalkozott, hogy megkísérelte vallásos szocializmusában, vagy kommunizmusában létrehozni a keresztyén hit és a marxizmus keverékét. Hogy ez az igyekezete az elveknek micsoda zagyvalékát eredményezte, azt az idézett cikkekből jól láthattuk.

A vagyonközösség kérdésében is tévedés áldozatai voltak a szekta tagjai vezetőjükkel együtt. Az ősgyház vagyonközösségére való hivatkozásuk helytelen volt, mert a Varga Zsigmond által nagyszerűen megfogalmazott tétel szerint „az ősgyülekezet vagyonközössége, amely a Cselekedetek könyvében más összefüggésben és más hangsúllyal kétszer is említésre kerül, azért tudott olyan átfogó és mély valósággá lenni, mint sem azelőtt, sem azóta soha, mert az egyház ebben az időszakban olyan körülmények között élt, amelynek egyedülálló módon felelt meg az egyház természetének. Az ősgyülekezet vagyonközössége nem intézményesen

végrehajtott társadalmi reform, hanem a gyülekezet tagjai szabad döntésének tárgya. Célja nem önmagában véve a társadalmi kérdések rendezése volt.” A szociális problémák megoldását Isten a világi hatalmasságnak adta és adja ma is feladatul. „Ezért nem kötelezi az egyházat semmiféle társadalmi reform végrehajtására vagy kezdeményezésére, de mégkevésbé kötelezi egy társadalmi rend jövőbe mutató irányvonalának gátolására, de jellé kívánja tenni a világban mindig arra nézve, ami a társadalmi kérdések területén az igazságosabb jövő felé mutat”.⁵⁵

Ezeket természetesen az egyszerű balmazújvárosi parasztok nem tudták és nem is tudhatták. A kivezető út keresése közben vállalták egy társadalmi reform kezdeményezését a maguk módján. Ne nézzük most azt, hogy milyen formában, de megpróbáltak egy igazságosabb, emberségesebb életformát akkor, amikor ennek az életformának csírái még csak mint eszmék jelentkeztek az emberi agyakban. Ezek az eszmék valóban látványosak voltak a társadalom periferiáján élő emberek számára. Maga a terv, amely nem apró közösségekben képzelte el a szocializmust, a kommunizmust, hanem óriási méretekben, hiszen az eszme terjesztői „Világ proletárjai egyesüljetek” jelszót hirdették. Úgy látszott, hogy a XX. század elején megindult mozgalom valóban világméreteket fog majd ölteni, de éppen a napjaink eseményei bizonyítják, hogy ezek az eszmék csődöt mondtak, még a leghatalmasabb szocialista államban, a Szovjetunióban is. Ahogy felbomlott az őskeresztyének

55 *Varga Zsigmond J.*: A vagyonközösség az Újszövetségben. Ref. Egyház. 1955. 22. sz. 511. p.

vagyonközössége, ahogy széthullott a balmazújvárosi „Testvéri közösség”, mind annak a jele, hogy ebben az „egyesülésben”, „közösségben” az ember meg akarja tartani az egyéniségét, és magatartásában valamilyen formában közrejátszik az önzés, ami ugyan nem valami dicséretes, de emberi tulajdonság.

Bevezető	5
Társadalmi és gazdasági helyzet a felmérés idején	8
Előzmények	11
A szociális munkások	20
A szociális szolgálat	33
Az ügyintézési folyamat	44
A szociális munkások	61
Összegzés	105

Tartalom

Bevezetés	5
Társadalmi és egyházi helyzet a századforduló idején	9
Balmazújváros az agrárszocialista mozgalmakban	21
A szekta kifejlődése	29
A szekta hittana	55
Az egyház és állam magatartása a testvéri közösséggel szemben	85
A vagyonközösség	95
Összegzés	101

FOLKLÓR ÉS ETNOGRÁFIA

Szerkesztő: **UJVÁRY ZOLTÁN**

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM NÉPRAJZI TANSZÉK

Debrecen, 10.

Postafiók 16

4010

1. DÁM László: Az alföldi lakóház. Kérdőív. (1979)
2. UJVÁRY Zoltán: Népszokások és színjátékok I. rész. (1979)
3. DÁM László: Bevezetés az etnográfia. (1979)
4. A Néprajzi Tanszék harminc éve. (1979)
5. UJVÁRY Zoltán: Népszokások és színjátékok II. rész. (1981)
6. UJVÁRY Zoltán: Agrárkultusz. (1981)
7. VEKERDI József: A magyarországi cigánykutatások története. (1982)
8. BÓDI Erzsébet: Bevezetés a magyar néprajzi terepmunka módszertanába. (1982)
9. LAKODALOM. Tanulmánykötet. Szerk.: NOVÁK László—UJVÁRY Zoltán. (1983)
10. FARKAS József: Szatmári ember — szatmári táj. (1983)
11. CSISZÁR Árpád—FELHŐSNÉ CSISZÁR Sarolta: A beregi népi textíliák lexikona. (1983)
12. HUSEBY Éva Veronika: Fogalmak és élettörténetek az identitás vizsgálatához Cserépfaluban. (1983)
13. CSISZÁR Árpád: Szájról szájra... (1984)
14. SOZAN Michael: Zsidók egy dunántúli falu közösségében. (1984)
15. VERES László: Erkölcsi normatívák és tevékenységi típusok. (1984)
16. Tanulmányok Szatmár néprajzához. FARKAS József közreműködésével szerkesztette: UJVÁRY Zoltán. (1984)
17. FAGGYAS István: Népéleti rajzok. (1984)
18. DANKÓ Éva: Szűcs Sándor élete és munkássága. (1985)
19. VEKERDI József: Cigány nyelvjárási szövegek, I—II. (1985)
20. BALOGH István: Ecsedi István élete és munkássága. (1985)
21. LUBY Margit: Népmondák Szabolcs-Szatmárból. (1985)
22. MOGYORÓSI Sándor: Kárpátukrán néprajzi bibliográfia. (1986)
23. RUDLOVCSÁK Olena: A kárpátukrán néprajzkutatás története (1914-ig). (1986)
24. Régészeti tanulmányok. FARKAS József közreműködésével szerkesztette: NÉMETH Péter. (1986)
25. SZABÓ László: A népi társadalom változásai az Alsó-Garam-mente magyar falvaiban (1900—1974). (1986)
26. SZILÁGYI Miklós: Gyűjtőmódszerek és forráskritika a néprajztudományban. (1987)
27. MARKOS Gyöngyi: A születés hagyományai Makón. (1987)
28. ERDÉSZ Sándor: Az archaikus eposz kérdései. (1987)
29. NOVÁK László: Mozgó és vonzáskörzete településnéprajza a XVIII—XX. században. (1987)

30. ZSUPOS Zoltán: Esztár néprajza. (1987)
31. KARDOS László: A néptánc a magyarországi folklorizmusban. (1987)
32. JANÓ Ákos: A kender természetése és feldolgozása Szatmárban. (1987)
33. SZATHMÁRI Károly: Csillag ragyog... 100 hajdúszóvati népdal. (1987)
34. VOIGT Vilmos: Modern magyar folklorisztikai tanulmányok. (1987)
35. A polgári Táncsics Termelőszövetkezet gazdaságtörténete. UJVÁRY Zoltán közreműködésével szerkesztette: BENCSIK János. (1987)
36. KOVÁCS Lajos: Fejezetek Hencida község népéletéből. (1987)
37. SZEKERES Gyula: Kerékgyártó mesterség Hajdúböszörményben. (1987)
38. ÉRDY Miklós: Tanulmányúton az ős Khorezmében. (1987)
39. FARKAS József: Néprajzi írások Szatmárból. (1988)
40. BENCSIK János: Fejezetek Tiszacsege történetéből. (1988)
41. BESENCZI Sándor: Népi imádságok Kalocsa vidékén. (1988)
42. H. BATHÓ Edit: Vannai István Magyar Méhes Kertje. (1988)
43. KACSKA Zoltán: Biharnagybajom történeti és néprajzi bibliográfiája. (1988)
44. BEREY József: Nagyecsed története és néprajza. (1988)
45. GASPARÍKOVÁ, Viera: A népi próza a múltban és napjainkban. (1988)
46. SZABÓ László: A palócok társadalomnéprajza. (1988)
47. H. BATHÓ Edit: Népi méhészkedés a Jászságban. (1988)
48. NÉMETH Péter: Királyok, ispánok, jobbágyok. (1988)
49. SZÜCS Ernő: Debreceni anekdoták. (1989)
50. ISKOLADRÁMA ÉS FOLKLÓR. (1989)
51. MADAR Ilona: Fejezetek Zoboralja társadalomnéprajzához. (1989)
52. KANTELETÁR. Fordította: RÁCZ István. (1990)
53. KAUKONEN Väinö: A Kanteletár születése. (1990)
54. NOVÁK László: Szabadszállás településnéprajzi viszonyai a XVIII—XIX. században. (1991)
55. KRUPA András: Folklor tanulmányok. (1991)
56. KRÍZA Ildikó: A magyar balladaköltészet. (1991)
57. MADARAS László: A szentes-kajáni temető és néprajzi vonatkozásai. (1991)
58. RÉTHEY PRIKKEL Miklós: Az igaztörténet. (1991)
59. GRÁFIK Imre: Jel és hagyomány. (1992)
60. BÉNYEI József: Az ötvenes évek rigmusköltészet (1992)
61. KOMÁROMY Sándor: A XVIII. sz.-i sárospataki kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények (1992)
62. SZABÓ István: Valahol Oroszországban (Egy első világháborús hadifogoly feljegyzései) (1992)
63. NÉMETH Péter: Németh Mária főzőkönyve (1992)
64. SELMECZI László: Régészeti-néprajzi tanulmányok a jászokról és a kunokról (1992)
65. GRÁFIK Imre: Hajózás és gabonakereskedelem (1992)
66. HORVÁTH Izabella: A griffek útja Belső-Ázsiától a Kárpátokig (1992)
67. GALUSKA Imre: Kesznyéteni népi elbeszélések (1992)
68. GALUSKA Imre: Egyház és közösség (1992)
69. BUCZKÓ József: A hajdúnánási szőlőskertek népi építkezése (1992)
70. CS. SZABÓ István: Sertéstartás a békési Sárréten és peremvidékén (1992)
71. DANKÓ Imre: Régi vásáraink világa (1992)
72. EGRI Gyula: Egy magyar katona a második világháborúban és a hadifogságban (1992)

73. JUHÁSZ Antal: Település és közösség (1993)
74. VEREBÉLYI Kincső: A hagyomány képei (1993)
75. CSERVENYÁK László: Nyírcsaholy (Fejezetek a község néprajzához) (1993)
76. FARKAS Pál: Sajómercse (Fejezetek a község népiéletéből) (1993)
77. BARI Károly: Az üvegtemplom (Cigány népmesék) (1994).
78. UJVÁRY Zoltán: Kapcsolatok és párhuzamok (Tanulmányok előadások) (1994)
79. BUCZKÓ József: Kovácsmesterség Hajdúánánáson (1994)
80. FAZEKAS MIHÁLY: Karcag népi táplálkozása (1994)
81. VIGA Gyula: Huszonegy néprajzi közlemény (1994)

